

Strømme 2010 Jenterslag

2 Voorwoord *Arno van Roosmalen*

6 Programma beeldende kunst en architectuur

8 Tentoonstellingen 17 Presentaties 19 Lezingen en debatten 25 Overige activiteiten 28 Educatieve projecten

30 **Foodprint** Voedsel voor de stad

42 Projecten in de stad

43 De Beeldengalerij 43 Collectie Den Haag
45 Stroom als adviseur 46 Kunst bij scholen

48 Haagse kunst en kunstenaars

49 Subsidies 53 Documentatie 55 Ateliers
57 Stimulerende activiteiten 61 Prijzen

62 Bijlagen

63 Bibliotheek 64 Publicaties 67 Nieuwe media
69 Ontvangsten 70 Sponsors/Subsidiënten/
Opdrachtgevers 71 Personeel en organisatie
72 Financiële gegevens 76 Stroom in het nieuws

Voordracht

Stroom
Den Haag

Stroom stand op Art Amsterdam

Jubileren is vooruit zien, varieerden we op het bekende spreekwoord. Toekomstgericht vierde Stroom Den Haag in 2010 haar twintigjarig bestaan. Met aandacht voor inhoud en beleid. Trots op wat we bereikt hebben. Verwarmd door de erkenning en steun van onze vrienden, collega's en partners. Met een bescheiden feestje en vooral met extra en verbijzonderde jubileumactiviteiten: de gezamenlijke nieuwjaarsborrel, het magazine DH// en deelname aan Art Amsterdam, de expositie 'Test Assembly – Panorama Kijkduin', de co-organisatie van LOKO10 en de opdracht voor vier essays. We hebben er ook uitdrukkelijk voor gekozen om de activiteiten in het kader van ons jubileumjaar samen met anderen te organiseren. De nieuwjaarsborrel was een manifestatie van de gezamenlijkheid en kracht van het beeldend kunstklimaat in Den Haag en liet door middel van een voordracht van Dichter des Vaderlands Ramsey Nasr een waarschuwend geluid horen met betrekking tot de zich ontwikkelende politieke stellingnames ten aanzien van kunst en cultuur. Met het succesvolle magazine DH// en de presentatie op Art Amsterdam droegen we de dynamiek, kwaliteit en ambitie van het Haags kunstklimaat landelijk uit. De expositie 'Test Assembly' startte de ideevorming over een van de naar onze mening meest ambitieuze en kansrijke projecten om cultuur in een proces van stedelijke ontwikkeling te betrekken. Voor de jaarlijkse LOKO conferentie kon Stroom enkele van haar beleidsprioriteiten agenderen en zo reflectie en discussie daarover tot stand brengen. Vier internationaal gewaardeerde auteurs kregen tenslotte de opdracht om een essay te schrijven, naar analogie met en in vervolg op het essay 'De geloofwaardigheid van beeldende kunst in de openbare ruimte' van Cor Blok uit 1989, dat altijd een belangrijke inspiratiebron is geweest voor het beleid van Stroom op het gebied van kunst in de openbare ruimte. Deze vier 'leerstukken' door Valentijn Byvanck, Rebecca Gordon Nesbitt, Andrea Phillips en Pieter Vermoortel vormen idealiter weer inspirerende referenties voor ons toekomstig beleid op het gebied van de 'collectie Den Haag', het lokale kunstklimaat in een internationale context, een interdisciplinaire benadering van de stedelijke omgeving, respectievelijk kunst en openbaarheid. In de loop van 2011 zullen de teksten publiek gemaakt worden.

Niet alleen vanwege onze spreekwoordelijke 'volwassenwording' was 2010 voor Stroom een gedenkwaardig en ingrijpend jaar. Onze blik op de toekomst raakte door de resultaten van de lokale en landelijke verkiezingen in een bijzonder perspectief. Als we de daarvoor ontstane politieke constellatie als afspiegeling van de maatschappelijke verhoudingen mogen opvatten, dan representeert de verkleining van het politieke draagvlak voor kunst het maatschappelijk misprijzen, of op zijn minst de onverschilligheid ten aanzien van kunst. Dit impliceert een opdracht aan instellingen als de onze om het maatschappelijk belang van kunst veel duidelijker te maken.

Stroom heeft zich met name de laatste jaren sterk gemaakt om vanuit de kunst verbindingen met de samenleving te leggen. De kunstenaar, diens thematiek, het onderwerp van de tentoonstelling of het inhoudelijk kader van het project formuleren als het ware de maatschappelijke segmenten, de doelgroepen buiten de culturele sector voor wie deze interessant en relevant zijn. En die hebben we heel actief opgezocht en trachten te betrekken bij onze programma's. Op een veelal zeer succesvolle manier, zoals in het programma 'Foodprint. Voedsel voor de stad', de tentoonstelling 'Up to You' of in 'Binckcafés'.

We geloven dat we er de laatste jaren in geslaagd zijn om vanuit de kunst bij te dragen aan maatschappelijke innovatie en aan het kritisch denken over processen en verschijnselen in de samenleving. In haar tekst 'Culturele sector als departement onderzoek en ontwikkeling van de overheid' (Marres, Maastricht 2010) schrijft Brigitte Bloksma: "tot op heden is het vaak onzichtbaar dat de culturele infrastructuur zich verhoudt tot vraagstukken

die gelieerd zijn aan bijvoorbeeld voedselproductie, duurzaamheid, klimaat, ... (...) Zo buigt kunst- en architectuurcentrum Stroom Den Haag zich voor het tweede opeenvolgende jaar met het programma 'Foodprint' over de invloed van voedsel op de cultuur, de inrichting en het functioneren van de stad. (...) Je zou kunnen stellen dat de werkwijze en het programma van Stroom Den Haag impliciet fungeren als een departement Onderzoek en Ontwikkeling van de overheid. (...) Activiteiten van culturele instellingen als Stroom Den Haag kennen een uitdrukkelijk ondernemend karakter, waarbij de instelling

Beeld Hal Werk, Amsterdam Open Air Fitness Honk David Bade

zelf als opdrachtgever van het project fungeert. Vreemd genoeg heeft de overheid de culturele infrastructuur nimmer als mogelijke opdrachtnemer gezien – en het bedrijfsleven al helemaal niet”.

Het tijdschrift Bouillon schrijft naar aanleiding van Foodprint dat over het algemeen in Nederland “veel initiatieven blijven steken in een eendimensionale visie. (...) Toch halen al die spanningen, bij elkaar opgeteld, niet de reikwijdte van de aanpak van Foodprint

in Den Haag. (...) Zoals alleen kunstenaars dat voor elkaar kunnen krijgen, laat het Foodprint programma ons vragen stellen. Vragen die niet door één groep specialisten (stedenbouwkundigen, voedselproducenten, supermarktketens, beleidsmakers) kunnen worden beantwoord, maar door verbindingen met andere groepen aan te gaan, misschien wel. (...) Voor Hagenezen is het in elk geval duidelijk geworden dat ze vanuit de hoek van de cultuur meer kunnen verwachten dan vanuit de politiek of de wereld van de grote economische machten en krachten. (...) Stroom bouwt met Foodprint aan een onwaarschijnlijk ambitieus programma dat navolging verdient. Het blijft niet alleen bij de presentatie van utopische visies en mooischrijverij, maar maakt mensen concreet bewust van het belang van voedsel en biedt ze ook middelen aan om mee te werken aan een gezondere wereld”.

De verbinding met de samenleving gaat wat betreft Stroom parallel aan een versterkte samenwerking met andere culturele instellingen op basis van complementariteit, specifieke kwaliteiten en onderlinge verschillen. Een selectie uit de activiteiten laat zien hoe divers de samenwerking met culturele partners in Den Haag is geweest: voor de expositie 'Test Assembly' werkten we samen met Panorama Mesdag en de nieuwe opleiding 'Artistic Research' van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag; voor de expositie van Raul Ortega Ayala onder andere met het Paard van Troje; voor de expositie 'Speak, Memory' met Filmhuis Den Haag, evenals voor het programma 'Foodprint'; de nieuwjaarsborrel organiseerden we samen met Gemeentemuseum, GEM, Fotomuseum, Gemak, Vrije Academie en Heden; Symposium8 organiseerden we met Kosmopolis Den Haag en ELV architecten; voor de opdracht aan kunstenaar David Bade bij de Hofstede Praktijkschool met GEM en Gemak; de nieuwe reeks ADHD komt tot stand in samenwerking met BNA Haaglanden, Haags Architectuur Café en Nutshuis; het educatieprogramma 'Get Smart' is een structurele samenwerking tussen Heden en Stroom, enzovoorts.

Het thematische programma 'Foodprint. Voedsel voor de stad' beleefde haar tweede jaar. Stond Foodprint in 2009 in het teken van agenderen en draagvlak creëren, dan manifesteerde het zich in 2010 als een verdere samenwerking (met instellingen, organisaties en personen), als versterkte verbinding en verdieping van onderwerpen en projecten, en stond de concretisering van projecten en de overdracht aan maatschappelijke partners centraal. Foodprint zal voorjaar 2012 afsluiten met een programma dat 'radicaliseert', waarin utopische visies en grote, radicale ideeën voor de toekomst centraal staan.

Vanwege onze werkelden, onze benadering en waarschijnlijk uit waardering voor onze *track record* worden Stroom als instelling en onze medewerkers veelvuldig gevraagd om als adviseur op te treden, zowel (inter)nationaal (bijv. voor de gemeenten Haarlem en Deventer, Stimuleringsfonds voor Architectuur, Ministerie van OCW, diverse kunstacademies, Iaspis Stockholm), als lokaal (Dienst Stedelijke Ontwikkeling, Den Haag Culturele Hoofdstad 2018, Den Haag Creatieve Stad, Haags Milieucentrum).

In ons jubileumjaar hebben we er voor gekozen om vooral vooruit te kijken, maar deze terugblik op 2010 is een mooie gelegenheid om te benadrukken dat Stroom een bescheiden onderdeel uitmaakt van een groot netwerk van personen, organisaties, instituten en overheden. En dat wij de afgelopen twintig jaar niet zouden hebben bestaan zonder de niet aflatende steun, de intense samenwerking, de inspirerende gesprekken, uitdagingen en voorstellen, onstuimige dadendrang en kritische welwillendheid vanuit dat netwerk. En daarvoor willen wij, de medewerkers en bestuur van Stroom, u en jullie oprecht en vanuit ons hart bedanken.

Arno van Roosmalen

Programma beeldende kunst en architectuur

Hemels Gewelf James Turrell

Het programma van Stroom beslaat een breed geschakeerd palet aan activiteiten. In het eigen gebouw aan de Hogewal in Den Haag worden exposities, lezingen, workshops, debatten, presentaties, tafelgesprekken en informele sessies georganiseerd. Daarbuiten (op diverse locaties in de stad Den Haag) ontstaan tijdelijke en permanente kunstprojecten, vinden ontwerpateliers plaats, maar ook lezingen, symposia en *travels*.

Vanuit onze opdrachten met betrekking tot (kunst in) de openbare ruimte en architectuur hebben wij een interdisciplinaire benadering van de stedelijke omgeving ontwikkeld. Naast de reguliere perspectieven op de stad (bestuurlijk, politiek, financieel, economisch) plaatst Stroom een culturele invalshoek. Door de stad op te vatten als de plek bij uitstek waar kunst en cultuur ontstaat en tegelijkertijd te onderkennen dat stedelijke processen en fenomenen (architectuur, infrastructuur, groen, controle en gezag, etc.) ook als cultureel verschijnsel opgevat dienen te worden, wordt duidelijk waar de relevantie ligt van het culturele perspectief op de stad. Stroom is er van overtuigd dat een interdisciplinaire culturele benadering van de stad recht doet aan haar complexiteit en een vruchtbare aanvulling vormt op de reguliere werkwijze.

Het zal niet verbazen dat onze motivatie ligt in de maatschappelijke relevantie die we de kunsten toedichten. Vanuit een vrije en ongebonden positie is de kunstenaar in staat om nieuwe visies te ontwikkelen, kaders te verschuiven, een andere blik op de werkelijkheid te tonen, en daardoor bij te dragen aan het denken over stad en stedelijkheid. We achten het de taak van een instelling als de onze, die produceert, bemiddelt en presenteert, om maatschappelijk draagvlak te vinden voor de kunstuitingen die wij als relevant beoordelen. Daarom geven wij prioriteit aan het leggen van verbindingen met en tussen maatschappelijke segmenten, organisaties en individuen buiten de kunstsector.

Als kunst- en architectuurcentrum streeft Stroom er daarom naar om via de onderwerpen in ons programma een betrokken publiek uit diverse doelgroepen te bereiken. Een publiek dat we niet alleen willen informeren, maar juist ook willen motiveren en activeren. Het adressenbestand van Stroom bestaat uit een mix van lokaal/ (inter)nationaal vakpubliek uit de culturele sector, professioneel geïnteresseerden uit andere sectoren (zoals landbouw, stedenbouw, welzijn) en een breed publiek van belangstellenden, niet alleen op het gebied van kunst en cultuur, maar bijvoorbeeld ook van stedelijke ontwikkeling, geschiedenis, Den Haag, sociale vernieuwing, duurzaamheid, lifestyle. Stroom weet in toenemende mate

groepen van buiten het culturele veld aan zich te binden.

In het hier volgende programma-overzicht zijn achtereenvolgens tentoonstellingen, presentaties, lezingen en debatten, overige activiteiten en educatieve projecten opgenomen in chronologische volgorde. Om de samenhang tussen verschillende elementen uit ons programma aan te geven zijn deze, waar dit van toepassing is, in onderling verband en met de eventuele doorwerking (*spin-off*) beschreven.

Tentoonstellingen

De tentoonstellingen aan de Hogewal richten zich op beeldende kunst, architectuur en vormgeving, en verhouden zich in brede zin tot de stad en de openbaarheid. Daarnaast kan het voorwaardenscheppend beleid van Stroom aanleiding zijn, zoals voor de reeks 'Ondertussen'-presentaties en voor de expositie 'Speak, Memory' – beide in het verlengde van ons subsidiestelsel.

Het randprogramma bij de tentoonstellingen bestaat uit rondleidingen, lezingen, workshops, e.d. en dient om de tentoonstelling uit te lichten en te verdiepen. Deze activiteiten zijn zeer succesvol. Om de samenhang en intentie ervan te onderstrepen worden ze in 2011 samengebracht onder de naam 'Stroom School'.

Radical Autonomy 24 oktober 2009 t/m 3 januari 2010 **Le Grand Café, centre d'Art Contemporain, Saint-Nazaire (F), gastcurator Arno van Roosmalen**

Met

Quentin Armand, Walead Beshty, Etienne Chambaud, Angeline Dekker, Simon Dybbroe Møller, Ryan Gander, gerlach en koop, Benoît Maire, Ane Mette Hol, Navid Nuur, Pauline Oltheten, Evariste Richer, Ton Schuttelaar, Joëlle Tuerlinckx.

Sinds de presentatie bij Stroom van de tentoonstelling 'Modern©ité', een initiatief van Le Grand Café, is het contact tussen beide instellingen geïntensiveerd. Dit leidde tot de tentoonstelling 'Radical Autonomy', samengesteld door Arno van Roosmalen als eerste gastcurator van Le Grand Café.

In een tijd waarin beeldende kunst flirt met verwante disciplines als design, mode, architectuur of reclame, en zich laat inzetten voor economische, politieke of sociale doeleinden, werden we er door de kunstenaars in 'Radical Autonomy' aan herinnerd, dat "kunst een vrijplaats [zou] kunnen zijn van nutteloosheid, onbegrijpelijkheid, inzicht, ambivalentie, plezier en onbehagen" zoals de Nederlandse filosoof Maarten Doorman schreef (De Volkskrant, 2009).

Spin-off

Tentoonstelling 'Radical Autonomy - nieuwe werelden van niks' 17 april t/m 19 juni 2011 **Netwerk, centrum voor hedendaagse kunst, Aalst (B)**

De tweede editie van 'Radical Autonomy' bouwt voort op dezelfde uitgangspunten, wordt samengesteld door gastcuratoren Sophie Legrandjacques en Arno van Roosmalen in samenwerking met de staf van Netwerk.

Moth House – Thom Vink 22 november 2009 t/m 17 januari 2010

Bij Stroom toonde Thom Vink (1965) zijn eerste overzichtstentoonstelling in Nederland. De benadering van deze kunstenaar laat zich het best omschrijven als een reeks pogingen om de stad en haar architectuur te begrijpen als een organisch proces, waarbij hij analogieën hanteert met methodes uit de psychotherapie, vormen van abstracte kunst,

biologische structuren, natuurkundige waarnemingsfenomenen of met al dan niet literaire vertellingen. Veel inspiratie put Vink uit de encyclopedieën van het pre-Google tijdperk, met hun compacte informatie over onwrikbare waarheden, geïllustreerd door raadselachtige beelden en fascinerende grafieken.

Activiteiten (in 2010)

Rondleiding door Roos van Put (hoofdredacteur Kunstbeeld) 10 januari 2010

Up to You 31 januari t/m 28 maart 2010 **co-curator Helene Fentener van Vlissingen**

Met

Yona Friedman, Thomas Lommée, Navid Nuur

De tentoonstelling 'Up to You' bracht het werk van architect Yona Friedman, ontwerper Thomas Lommée en kunstenaar Navid Nuur samen.

"Een gerespecteerde architect, een beeldend kunstenaar wiens sterrijzende is en een ontwerper die zich zelf wegcijfert laten in Stroom structuren zien die er om vragen te worden gebruikt. Niet voor de luie kunstbeschuwer."

Den Haag Centraal, februari 2010

Bij alle drie is er sprake van een 'geste', een uitnodigend gebaar waarmee ze het publiek, de bewoner of gebruiker aanmoedigen om daar een eigen invulling aan te geven. Yona Friedman (1923) biedt een open, flexibele structuur waarbinnen

bewoners zelf hun woon- en leefomgeving kunnen vormgeven; Thomas Lommée (1979) met www.OpenStructures.net een open-source ontwerpsysteem, dat gebaseerd is op 'modulair denken'; Navid Nuur (1976) met zijn 'interimodules' een open kijkervaring die de manier waarop we de ruimte waarnemen en ervaren verandert, mits wij dat willen zien.

Filmmaker Angélique van Grootel maakte een computeranimatie als onderdeel van de tentoonstelling. Hiertoe vroeg zij diverse inwoners van Den Haag hoe zij zich de 'Ville Spatiale' van architect Yona Friedman voorstellen. Bezoekers werden uitgenodigd hun eigen ideeën in beeld en tekst weer te geven via de computer of op papier. Helaas gaven maar weinig mensen hier gehoor aan.

'Up to You' was de eerste activiteit in het kader van 'Upcycling', een meerjaren programma dat vanuit diverse disciplines onderzoekt in hoeverre een proces van transitie kan leiden tot waardevermeerdering en hernieuwde betekenisgeving. Het toelaten van toeval en het benutten van tijd, het ontwerp van een open structuur en een flexibel proces zijn hierbij sleutelbegrippen.

Activiteiten

Inleidend gesprek door Francien van Westrenen met Navid Nuur en Thomas Lommée. Opening door Mels Crowwel (Bentham Crowwel architecten, collectionneur) 30 januari 2010

Ville Spatiale in De Binckhorst Yona Friedman

Rondleidingen door Ester van de Wiel (vormgever publieke ruimte) 14 februari 2010
Eric Vreedenburgh (Archipelontwerpers) 14 maart 2010 en **Saskia van Stein** (Nederlands Architectuurinstituut) 21 maart 2010

Lezingen door Hans van Beek (Atelier PRO) **op locatie Couperusduin** 16 maart 2010, en **door Herman Hertzberger** (architectuurstudio HH) **op locatie Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid** 23 maart 2010
Organisatie: HaAC i.s.m. Stroom Den Haag (zie p. 20)

Studiemiddag 17 maart 2010

Over de vraag of het productiemodel van de kunst, waarin noties van tijdelijkheid, toeval, interactie en zelfwerkzaamheid een grote rol spelen en op die manier ook nieuwe waarde en betekenis genereren, een alternatief zou kunnen vormen voor de 'traditionele' vormen van productontwerp, dienstverlening, architectuur en stedenbouw.

Met presentaties van: Joop Hazenberg (Denktank Prospect), Thomas Lommée (Open Structures), Christian Ernst (Partizan Publik), Ester van de Wiel (Nu Hier) en Hedwig Heinsman (DUS Architects). Moderator: Anne Nigten (The Patchingzone).

Deelnemers: Alex Letteboer (Atelier Pro), Berit Piepgras (architect), Hans Vermeulen (DUS Architects), Iris Schutten (Architectuurstudio Iris Schutten), Hotze Hofstra (APPM Management Consultants), Anton van Hoorn (Planbureau van de Leefomgeving), Jeroen Niemans (Projectleider Wonen en Regio's, Nirov), Minke Buizer (Nirov), Vincent Taapken (New Industry), Allart Joffers (architect), Marcel Witvoet (NAi Uitgevers), Lotte Haagsma (ArchiNed), Cyril van Sterkenburg (Vandejong ontwerpers), Saskia van Stein (NAi), Anneke Abhelakh (Studio for Unsolicited Architecture, NAi), Hicham Khalidi (TAG), Henk Heijmans (DSO gemeente Den Haag), David Mulder en Max Cohen de Lana (x-m-l architects), Martine Zoeteman (NAi), Frans van de Steen (Haags Milieu Centrum), Martijn Kramer (Urban), Jos-Willem van Oorschot (VenhoevenCS), Henk Schomaker (HaagWonen), Heleen Weening (Nicis bestuurskundige, fractievoorzitter Groen Links), Joanna van der Zanden (voorheen Platform 21, nu Throwing snowballs), Helene Fentener van Vlissingen (architectuurhistorica).

Spin-off

Tentoonstelling modellen van de 'Ville Spatiale' Mala Galerija in Ljubljana (SI)
25 oktober t/m 28 november 2010

One on One 12 februari t/m 21 maart 2010
Dům umění (House of Arts) Brno Moravië (CZ),
curator Radek Váně, tentoonstellingsontwerp
Zwart Schaap

Met

Rachel Bacon, Milan Houser, Jan Nálevka, Zeger Reyers, Kateřina Šedá, Marleen Sleeuwits

De Stroom Premium is een sterk geprofileerde subsidie voor individuele kunstenaars op basis van het actuele werk en de betekenis van de kunstenaar voor het Haagse kunstklimaat (zie p. 51). De subsidie stelt kunstenaars in staat om tot verdieping en ontwikkeling van hun werk te komen. Naar aanleiding van de toekenning van de Premium subsidie verschijnen er van deze kunstenaars ook afzonderlijke publicaties (zie p. 64).

Jaarlijks wordt de toekenning van de Stroom Premium subsidie ondersteund door een internationale tentoonstelling. In dit kalenderjaar vonden twee exposities plaats.

Naar aanleiding van het werk van kunstenaars die in 2009 een Premium subsidie ontvingen, organiseerde Stroom 'Speak, Memory' in eigen huis (vanaf december 2010, zie p. 15). En in samenwerking met de Moravische kunsthal Dům umeňí města Brna presenteerde Stroom Den Haag de tentoonstelling 'One on One'. Curator Radek Váně koppelde de Haagse kunstenaars die in 2008 de Stroom Premium is toegekend (Marleen Sleeuwits, Rachel Bacon en Zeger Reijers) aan kunstenaars uit de Tsjechische Republiek, respectievelijk Jan Nálevka, Kateřina Šedá en Milan Houser en realiseerde binnen 'One on One' drie verschillende duo-tentoonstellingen. De keus voor de partners uit de Tsjechische Republiek was niet zozeer gebaseerd op het creëren van een aanvulling op het werk van de Haagse collega's, maar juist om te laten zien hoe zij als elkaars tegenhangers zijn te beschouwen. De titel 'One on One' schetste niet alleen een licht competitieve ondertoon tussen de kunstenaars, maar ook die tussen twee gerespecteerde kunstinstellingen.

The New Horizon Emre Hüner 18 april t/m 6 juni 2010
curator Övül Durmusoglu, tentoonstellingsontwerp
Diplomacy in Reflex

Juggernaut Emre Hüner

Diplomacy in Reflex (Can Altay, Asli Kalinoglu, Nilufer Kocabas). De bijzondere presentatie faciliteerde Hüner's werken, reageerde erop en bracht daardoor een extra laag aan in de perceptie ervan.

Activiteiten

Inleidende presentatie door Emre Hüner 17 april 2009

Rondleidingen door de kunstenaars Cocky Eek 25 april 2010 en **Floris Schönfeld**
16 mei 2010

Spin-off

Tentoonstelling 'Adverse Stability' 19 november 2010 t/m 20 februari 2011 **Extra City, Antwerpen (B)**

The Object as Never Seen Before (Who Said the World Was Round) Alon Levin 26 t/m 30 mei 2010 Art Amsterdam

De viering van haar jubileumjaar was voor Stroom aanleiding om deel te nemen aan de kunstbeurs Art Amsterdam met een solo-presentatie van Alon Levin, een kunstenaar die exemplarisch is voor de huidige culturele dynamiek van Den Haag. Behalve een nieuwe installatie van Levin lanceerde Stroom tevens het magazine 'DH//' dat de diversiteit van de culturele hoofdstad aan zee illustreert (zie p. 34).

Test Assembly – Panorama Kijkduin 26 juni t/m 29 augustus 2010 assistent curator Kaja Wie van der Pas

Met

Harold Chapman, Tacita Dean, Carl Johan Högberg, Ann Veronica Janssens, Germaine Kruij, Laurens van Kuik, Gabor Ösz, Panorama Mesdag, Roland Schimmel,

Sol Niger/Zwarte Zon Roland Schimmel

Counter Composition III Germaine Kruij

"Het is geen vreemde keuze om Het Hemels Gewelf van James Turrell te zien als de grote icoon van twintig jaar Stroom. (...) de unieke realisatie van dit observatorium in een duinpan bij Kijkduin mag zonder enige schroom een wereldprestatie genoemd worden."

Metropolis M, augustus 2010

Albert von Schrenck-Notzing, Frederik de Wilde

De gemeente Den Haag heeft grootse plannen ontwikkeld voor Kijkduin vanaf 2014. Deze zijn vastgelegd in het Masterplan Kijkduin, waarin ook een paragraaf cultuur is opgenomen. De tentoonstelling 'Test Assembly-Panorama Kijkduin' was bedoeld als eerste ideeëverkenning ten behoeve van de culturele invulling van het masterplan. 'Test Assembly' was een open en intuïtieve samenstelling van hoogtepunten uit de recente kunstgeschiedenis, onwaarschijnlijke optische fenomenen en

historische curiositeiten. Het nachtelijke 'Hemels Gewelf' van James Turrell in Kijkduin vormde de introductie op de tentoonstelling. De nacht is het domein van de verscherpte waarneming, maar ook van doorgaans minder gewaardeerde maar toch invloedrijke vormen van waarneming, zoals zinsbegoocheling, hallucinatie en droom.

De kunstenaars die in 'Test Assembly' bijeen zijn gebracht laten in hun werk verschillende aspecten zien van de vier trefwoorden die de uitgangspunten vormen van deze tentoonstelling: licht, waarneming, natuur en wetenschap.

"Wie over tien jaar naar Kijkduin komt, kijkt met andere ogen."

NRC Handelsblad, juli 2010

Deze eerste verkenning wilde bewust nieuwe perspectieven openen en onverwachte referenties opvoeren, in plaats van een eenduidig kader formuleren en daarmee de idee-ontwikkeling nu al beperken. Immers, er liggen nog

jaren voor ons waarin van alles kan gebeuren. Bij de tentoonstelling verscheen daarom 'Podium voor Observatie/Podium for Observation', een 'bronnenboek' samengesteld door Kaja Wie van der Pas en Laure van den Hout, dat als uitbreiding van de expositie kan worden beschouwd en een blijvende inspiratie kan zijn.

Helaas heeft de economische crisis de gemeente Den Haag gedwongen om haar ambities met betrekking tot de stedelijke ontwikkeling bij te stellen. Daarin heeft Masterplan Kijkduin geen prioriteit gekregen. Stroom heeft daarom de idee-ontwikkeling vooralsnog stop gezet.

Activiteiten

Tafelgesprek Kijkduin

18 maart 2010

Deze bijeenkomst in aanwezigheid van bestuurders, direct betrokkenen, kunstenaars en vrijdenkers, richtte zich op de ideevorming over een toekomstig Kijkduin n.a.v. gemeentelijke plannen voor een herontwikkeling van Kijkduin vanaf 2014, waarin cultuur een rol van betekenis zal spelen (zie p. 45).

Opening door Marjolein de Jong (wethouder Cultuur, Binnenstad en Internationaal) **en inleidende presentatie door Frederik de Wilde** (kunstenaar) **en Gerrit Willems** (directeur CBK Dordrecht)

25 juni 2010

Aansluitend op de opening van 'Test Assembly' vond de feestelijke zomerviering van het 20-jarig bestaan van Stroom plaats, zowel binnen als buiten op het achterplein van Stroom. Met de grote opkomst van enthousiaste gasten en het mooie weer als succesfactoren en ondersteund door de uitstekende BBQ van

Harold de Bree en Marc Claeijs en door DJ Guy Bosch kon de buitengewone sfeer niet stuk. Informeel, inhoudelijk en vrolijk.

Rondleidingen door Susanne Bruynzeel (kunstenaar) 25 juli 2010 **Laure van den Hout** (grafisch vormgever) 15 augustus 2010 **en Joost Rekveld** (film maker en hoofd Interfaculteit ArtScience KABK, Den Haag) 29 augustus 2010

Samenwerking met Panorama Mesdag

'Panorama Mesdag' was vanwege de historische verbinding met de Haagse School ('de schilders van het licht'), zijn spel met perceptie én vanwege zijn nabijheid (in de Zeestraat bij Stroom om de hoek) een onmisbaar onderdeel van 'Test Assembly'. Daarom waren we zeer verheugd dat we dit werk door een mooie samenwerking met de instelling Panorama Mesdag op de lijst van tentoongestelde werken konden zetten. Bij Panorama Mesdag werden bezoekers verwezen naar Stroom. En op vertoon van een bij Stroom te verkrijgen bonus kregen bezoekers 2 euro korting op de toegangsprijs van Panorama Mesdag. Dit leverde bij Stroom een bescheiden aantal extra bezoekers op. Misschien sloot de inhoud van de tentoonstelling bij Stroom onvoldoende aan bij de belangstelling of het referentiekader van de reguliere bezoekers van het panorama?

Van boven met de klok mee:
 Two modeled skulls and base,
 the Bowery, August, 7 pm, 2007
 Andrew Lord
 Massage the History
 Cameron Jamie
 Totem (tree of delights)
 Vittorio Roerade

Living Remains – Raul Ortega Ayala 12 september t/m
 21 november 2010
 Zie p. 36.

Speak, Memory 12 december 2010 t/m 20 februari 2011

Met

Omer Fast, Sara van der Heide, Anne Holtrop, Cameron Jamie, Leontine Lieferring, Andrew Lord, Sara Rajaei, Vittorio Roerade en Rachel Whiteread

‘Speak, Memory’ was een internationale groepstentoonstelling waarin herinneringen, het geheugen en het verstrijken van de tijd centraal staan. De tentoonstelling bracht werk samen waarin op verschillende manieren de erosie van het geheugen en het verloop van de tijd wordt afgetast. Verhalen vervormen als ze maar vaak genoeg worden doorverteld. Gebouwen transformeren zichtbaar en onzichtbaar, hun sporen nalatend. Onze vroegste herinneringen zijn vaak ongrijpbaar.

Net als ‘One on One’ in Brno (zie p. 10) sloot deze tentoonstelling aan op de toekenningen van Stroom Premium subsidies. Vertrekpunt was dit keer het werk van de kunstenaars Leontine Lieferring, Sara Rajaei en Vittorio Roerade die in 2009 de Stroom Premium subsidie ontvingen.

Bij de tentoonstelling verscheen een brochure (zoals ook bij alle volgende exposities het geval zal zijn) en werd een programma van atelierbezoeken, wekelijkse rondleidingen, lezingen en filmvertoningen georganiseerd.

Ook bij deze tentoonstelling was sprake van een samenwerking met een collega-instelling: het werk van Cameron Jamie (twee 35mm films) werd vertoond in Filmhuis Den Haag. Net als bij de tentoonstelling ‘Test Assembly’ was een van de ‘tentoongestelde’ werken dus niet in de expositieruimte te zien. Helaas kon het werk van Jamie slechts op de dag van de opening en later tijdens de manifestatie Hoogtij worden gezien. Stroom blijft streven naar institutionele samenwerking, al was het maar vanuit de wens een zo breed mogelijk publiek te bereiken, maar realiseert zich dat dit een goede voorbereiding en constante aandacht vereist.

De finissage van ‘Speak, Memory’ was een uitermate druk bezocht programma waarin onder meer de Stroom Premium publicaties over Lieferring, Rajaei en Roerade werden gepresenteerd. Bij de evaluatie van het project konden we concluderen dat tentoonstelling en randprogramma voldoende werden bezocht en door pers en publiek zeer positief werden ontvangen.

Desondanks hadden we graag gezien dat de (inter)nationale media iets meer aandacht aan de individuele Premiumkunstenaars hadden besteed, teneinde hun internationale bekendheid en netwerk te versterken.

Activiteiten

Screening 'Massage the History' en 'BB' van Cameron Jamie in Filmhuis Den Haag, Spui 191 gevolgd door opening 'Speak Memory' bij Stroom Den Haag 11 december 2010

Rondleidingen door Lynne van Rhijn (assistent conservator RKD en freelance recensent) 16 januari 2011, **Lorenzo de Rita** (The Soon Institute, Amsterdam) 30 januari 2011, **Magdalena Pilko** (kunstenaar) 6 februari 2011 **en medewerkers van Stroom op alle overige zondagen gedurende de tentoonstellingsperiode (m.u.v. 12 december 2010)**

Ateliërgesprekken: Sara Rajaei in gesprek met Manon Bovenkerk 3 februari 2011, Leontine Lieferring in gesprek met Erik Lindner 10 februari 2011

Om de bekendheid met hun werk te vergroten en te verdiepen werden tijdens de tentoonstelling voor een geïnteresseerd publiek ateliërgesprekken met de Haagse Premium kunstenaars georganiseerd. Deze activiteiten werden goed bezocht en voldeden kenmerkend in de behoefte aan meer kennis van en inzicht in het werk van deze kunstenaars.

Bovendien boden ze de kunstenaars een mooie gelegenheid voor reflectie. Het gesprek tussen Roel Arkesteijn en Vittorio Roerade is door familieomstandigheden helaas komen te vervallen.

Discussiemiddag: Rebecca Gordon Nesbitt leidde een discussiemiddag voor genodigden over het lokale kunstklimaat in een internationale context 14 januari 2011

Rebecca Gordon Nesbitt (curator, critica, Glasgow) was in Den Haag ten behoeve van onderzoek voor het essay dat zij in opdracht van Stroom schrijft (een van de vier 'Leerstukken' in het kader van het jubileum van Stroom (zie p. 3)). Deze discussiemiddag was doelbewust geïmplementeerd tijdens 'Speak, Memory' omdat aan de hand van de bevindingen van Rebecca Gordon Nesbitt (én van

Shahrazad Sarah Rajaei

de opmerkingen door de Turkse gast Vasif Kortun) dieper kon worden ingegaan op de potenties, kansen en belemmeringen voor een verdere internationalisering van het Haagse kunstklimaat.

Vier screenings van 'Massage the History' van Cameron Jamie, Filmhuis Den Haag, programma Zaal 5, tijdens Hoogtij 18 februari 2011

Finissage 'Speak, Memory' en boekpresentatie: Arno van Roosmalen en Mischa Andriessen 20 februari 2011

Feestelijke afsluiting van de tentoonstelling met een druk bezochte rondleiding gegeven door Arno van Roosmalen, een prachtige voordracht van dichter **Mischa Andriessen**, en de lancering van de Premium boekpublicaties over Leontine Lieferring, Sara Rajaei en Vittorio Roerade. De introducerende essays in deze publicaties werden geschreven door auteur en dichter Erik Lindner (Lieferring), filosoof, dichter, filmcriticus Dana Linssen (Rajaei) en Dirk van Limburg (Roerade), kunstredacteur bij NRC Handelsblad.

Presentaties

Kleinschalige tentoonstellingen en (documentaire) presentaties zijn samengebracht onder de noemer 'Presentaties'.

Ondertussen

Het programma 'Ondertussen' vormt een schakel tussen het kunstbeleid en het kunstenaarsbeleid van Stroom. Het toont op reguliere basis presentaties naar aanleiding van subsidieverzoeken die zijn ingediend in het kader van onze PRO- en SPOT-subsidieregelingen. De presentaties zijn bedoeld om de ideeënrijkdom in de aanvragen en de diversiteit van het subsidiestelsel te tonen. Het kan gaan om een (tussentijdse) rapportage van een onderzoek of project, een studiereis of bijvoorbeeld een netwerkpresentatie. De inrichting is in handen van de aanvrager.

Petra van der Schoot (PRO subsidie) 16 januari t/m 14 maart 2010

De presentatie toonde de resultaten van een voortschrijdend materiaalonderzoek dat beeldend kunstenaar Petra van der Schoot in 2008 heeft ingezet. Het concentreert zich rondom het maken van objecten van gaas. Zij raakte geïntrigeerd door dit modelleerbare maar ook lastig te bewerken materiaal in haar zoektocht naar werkwijzen om haar ruimtelijk werk in groter formaat uit te voeren.

RE: Med!aphosis (SPOT subsidie) 27 maart t/m 23 mei 2010

In april en november 2009 vonden in Belgrado (SRB) en Brussel (B) twee groepstentoonstellingen plaats van de Haagse kunstenaars Wolfgang Bittner, Lyndsey Housden, Lars Kynde, Selena Savi, Yoko Seyama, Jeroen Uyttendaele en Rachida Ziani. Zij werken allen op het raakvlak van wetenschap en kunst, met als verbindend element een onderzoekende houding en een interesse in nieuwe technieken, methoden en werkterreinen. De presentatie in Ondertussen gaf een beeld van de ontwikkeling en het uiteindelijke resultaat van de tentoonstellingen.

Tom Tlalim (PRO subsidie) 31 mei t/m 25 juli 2010

Van oktober 2009 t/m februari 2010 nam Tom Tlalim deel aan het residency programma van Virtueel Museum Zuidas. Dit programma heeft als uitgangspunt om via kunst bij te dragen aan het leefklimaat en de identiteit van het Amsterdamse zakendistrict Zuidas. De werkperiode van vijf maanden wordt afgesloten met een tentoonstelling en een publicatie. Tlalim toonde een film, geluidsopnames en een essay in Ondertussen, als resultante van zijn *residency*.

Melle de Boer (SPOT subsidie) 31 juli t/m 26 september 2010

Melle de Boer presenteerde een deel uit de serie 'Commodore 64 tekeningen' die hij toonde op de Pulse Art Fair in New York. De tekeningen zijn geïnspireerd op computerspelletjes uit de jaren 80 die hij als kind urenlang speelde. Ze verbeelden voor de kunstenaar de in enkele opzichten eendimensionale wereld van deze archaïsche computerspellen.

Zondag (PRO subsidie) 9 oktober t/m 28 november 2010

Zondag is een tweemaandelijks evenement dat plaatsvindt in en om Villa Ockenburgh. Het biedt thematische verkenningen in het grensgebied van kunst en wetenschap.

Op de Zondagen delen kunstenaars en wetenschappers fascinaties en ervaringen die zij tijdens hun onderzoek opdoen met elkaar en met publiek. Het randprogramma bestaat uit bijdragen van kunstenaars, musici en performers.

Richard Brouwer (PRO subsidie) 12 december 2010 t/m 6 februari 2011

Richard Brouwer toonde een serie foto's die onderdeel uitmaken van een grotere *photo-novella* (2009-2010). Deze komt voort uit een studiereis naar de woestijngebieden van Arizona en Californië in de VS. Deze landschappen spreken hem aan vanwege hun kille en desolate karakter.

Entree

De entree van Stroom is multifunctioneel. Er vinden lezingen, debatten, exposities, (boek)presentaties, workshops, expertmeetings en tafelgesprekken plaats. Overdag is de entree op te vatten als een ruimtelijk katern met korte rubrieken, signalementen en verwijzingen.

Doorlopend zijn er presentaties, meest *table top*, van Haagse kunstenaars naar aanleiding van een tentoonstelling of project elders. Dit jaar kwamen achtereenvolgens aan bod: **Ejderkan Tastekin, Marjan Meerbeek, Marg Bijl, Aldo Kroese, Susanne Bruynzeel, Anna J. van Stuijvenberg** en **Marjolijn van der Meij**.

Om meer bekendheid te geven aan getalenteerde Haagse ontwerpers biedt Stroom hen ruimte, ook meest *table top*. In 2010 exposeerden respectievelijk: **Kaptein/Bolt** (Louwrien Kaptein en Menno Bolt), **Peter Bilak** (grafisch ontwerper), **Annika Syrjämäki, Vrucht vlees** (collectief van Roman Stikkelorum, Rindor Golverdingen en Michael Danker), **Nina Rödner** (grafisch ontwerper), **Marije de Haan** (modevormgeving).

De uitgave '**Posities/Positions**' (NAi Uitgevers, 2010) is gebaseerd op een onderzoek naar de posities die architectuurfotografen innemen ten opzichte van hun onderwerp. Bij Stroom werd van 19 april t/m 19 mei 2010 een selectie van foto's uit het boek getoond. Op 22 april werd de publicatie bij Stroom gepresenteerd (zie p. 25).

Er vond van 20 mei t/m 27 juni 2010 een presentatie plaats van de prijswinnaars en geselecteerden van de **Europaan 10 prijsvraag**, die zich hadden gericht op de Haagse wijk Nieuw-Waldeck (i.s.m. HaagWonen). Europan is een tweejaarlijks internationale prijsvraag voor jonge architecten. Opgave is om voor een van de vooraf geselecteerde wijken in Europese steden een voorstel te ontwerpen. In het kader van deze presentatie werd op 14 juni een debat georganiseerd (zie p. 21).

Tijdens de Amsterdamse Week voor de Duurzaamheid in oktober 2010 organiseerde Cities, platform voor stedelijke ontwikkeling de tentoonstelling en het symposium '**Farming the City**', onderdeel van een ambitieus voorstel voor stadslandbouw in Amsterdam. Speciaal voor die tentoonstelling werden posters gemaakt met voorbeelden van projecten uit de hele wereld, waaronder ook het project 'Foodprint' van Stroom. Enkele van deze posters werden bij Stroom gepresenteerd.

Lezingen en debatten

Binnen het activiteitenprogramma van Stroom vormen de goedbezochte lezingen en debatten een belangrijk onderdeel. Ze zijn gericht op een gevarieerd publiek en bedoeld om kennisoverdracht en idee-ontwikkeling met betrekking tot kunst, architectuur en aanverwante disciplines te stimuleren, en om verdieping aan het tentoonstellingsprogramma te geven. Terugkerende onderwerpen zijn daarbij de inspiratie en praktijk van kunstenaars, architecten en stedenbouwers, en thema's direct verbonden aan de tentoonstellingen en programmalijnen van Stroom.

The Knight's Move is een serie waarmee Stroom van start ging in 2009. Stroom nodigt internationale sprekers uit die zich onderscheiden door ongebruikelijke, verhelderende en inspirerende visies op de stad, stedelijkheid, het publieke domein en gemeenschapsvorming. Zoals de *knight* – het paard – zich op een onconventionele en ongebruikelijke manier over het schaakbord beweegt, zo wil Stroom het denken over de stad nieuwe impulsen en verrassende inzichten geven, dwars door alle disciplines heen. De *knight* reflecteert ook de status van degenen die we uitnodigen.

De serie **Binckcafé**, talkshows over de transformatie van binnenstedelijk industrieterrein de Binckhorst, werd begin 2010 voorlopig afgerond. Met de Binckcafé's werd een vinger aan de pols van de ontwikkelingen gehouden, werden nieuwe perspectieven besproken en kwam de Binckhorst in al zijn veelzijdigheid aan bod. Tijdens de café's is steeds vanuit een ander thema een visie op het gebied gegeven, respectievelijk vanuit ambacht, cultuur en voedsel. De café's vonden op verschillende locaties plaats in de Binckhorst en stonden onder leiding van moderator Tarik Yousif (Creative Urbans).

Stroom Den Haag startte in 2010 samen met BNA Kring Haaglanden, Haags Architectuur Café (HaAC), en Het Nutshuis een gezamenlijk debat-programma onder de titel **ADHD (Actueel Den Haag Debat)**. Alert, levendig en actief worden de laatste ontwikkelingen in de Haagse stedenbouw en architectuur bespreekbaar gemaakt. De grote hoeveelheid bezoekers bij deze eerste edities van ADHD bevestigde de grote behoefte aan dergelijke stadsgesprekken.

Alle lezingen en debatten vonden plaats bij Stroom aan de Hogewal, tenzij anders vermeld:

Binckcafé #3: Voedsel als katalysator 20 januari 2010 Hangar36, Binckhorstlaan 36
Hoe zou voedsel - breed opgevat als productie, consumptie en distributie - een rol van betekenis voor de stedelijke ontwikkeling kunnen vervullen? M.m.v. Tihamér Salij (The WhyFactory), Debra Solomon (Stichting Urbaniahoeve), Dennis Woudenberg (DHV), Rachele Eerhart (TNT) en Jan Willem van der Schans (LEi) o.l.v. Tarik Yousif. Met dj Paradwaas en pasta van Sandro Bruti.

Central Avenue Richard Brouwer

ADHD I: Over de toekomst van het Spuiplein 25 januari 2010 Lucent Danstheater, Spuiplein 150

Aanleiding was het uitschrijven van de prijsvraag voor het International Cultuurforum Spui. Wethouder Marieke Bolle (Cultuur en Financiën) verzorgde een inleiding, en er waren presentaties door Ellen van Loon (OMA), Arjan Hebly (Hebly Theunissen Architecten), Hans Kuiper (hoofd stedenbouw gemeente Den Haag), met reacties van Peter Drijver (Scala), Bas Ackerman (Shoot Me Film Festival) en Niels Veenhuijzen (Residentie Orkest). Gespreksleider was Bert van Meggelen. En columnist Steven van Lummel sloot af met de historische woorden "Den Haag, dorp aan zee, best okay".

ADHD II: We Rule this City!: Haagse politici over stedelijke opgaven 23 februari 2010 Het Nutshuis, Riviervismarkt 5

In de woelige weken voor de gemeenteraadsverkiezingen zette ADHD de ruimtelijke toekomst van de stad op de agenda. O.l.v. van moderator Joost Karhof (journalist en presentator van Nova/Den Haag Vandaag en NPS KunststofTV) debatteerden Haagse politici over de stedelijke opgaven voor de toekomst, zoals de ontwikkeling van Scheveningen, de kwaliteit van Den Haag als woonstad en het behoud van een levendige binnenstad. M.m.v.

Iris Michels-Spee (VVD), Marjolein de Jong (D66), Joris Wijsmuller (Haagse Stadspartij), Ingrid Gyömörei (SP), Frank Poppe (PvdA), Karsten Klein (CDA), Heleen Weening (GroenLinks), Jaap Spaans (PPS), Evert de Niet (ChristenUnie), Wim Pijl (Christelijk Sociaal Den Haag-SGP), Machiel de Graaf (PVV), Marieke de Groot (Partij voor de Dieren) en Willem van der Velden (Trots Op Nederland).

Hans van Beek 'De stad terug aan de bewoners', lezing en rondleiding door Couperusduin 16 maart 2010 Couperusduin, Timorstraat

Hans van Beek was gevraagd op locatie bij Couperusduin een lezing te houden in het kader van de tentoonstelling 'Up to You' (zie p.9). Couperusduin is ontworpen door

ADHD II We Rule this City!

Sjoerd Schamhart (1919-2007) i.s.m. Hans van Beek (Atelier Pro) en dankt haar naam aan schrijver-dichter Louis Couperus die in de levendige en artistieke Archipelbuurt woonde. Grenzend aan het Vredespaleis, in het groen verscholen, wordt Couperusduin nog altijd gezien als een tijdloos voorbeeld van wooncomfort. Dit tot de verbeelding sprekende complex, werd na de afbraak van de Alexanderkazerne op dit unieke duinterrein gerealiseerd. Organisatie: HaAC i.s.m. Stroom Den Haag.

The Knight's Move: Marcus Miessen 17 maart 2010

Miessen sprak over zijn nieuwste boek 'The Nightmare of Participation' (Sternberg Press & Merve Verlag, 2010) waarin hij reflecteert op de grenzen en valkuilen van participatie en oproept tot het creëren van een conflictmodel dat volgens hem tot een hogere creatieve kracht kan leiden dan het poldermodel.

Herman Hertzberger 'Over het structuralisme en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid' 23 maart 2010 Anna van Hannoverstraat 4

Lezing in het kader van de tentoonstelling 'Up to You' (zie p. 9). Herman Hertzberger is altijd trouw gebleven aan 'Het verhaal van een andere gedachte', het manifest waarmee in 1959 een nieuwe redactie aantrad van het tijdschrift Forum. Die 'andere gedachte' verzette zich tegen het functionalisme van de wederopbouw dat, aldus de redactie, tot een kille en fantasieloze architectuur had geleid. Meer dan een architectuur en stedenbouw van functies moesten menselijke maat en menselijke schaal weer centraal komen te staan. Organisatie: HaAC i.s.m. Stroom Den Haag.

David Bade 'Open Air Fitness Honk' 24 maart 2010

Lezing door David Bade naar aanleiding van zijn tentoonstelling in het Haags Gemeentemuseum en zijn project in Gemak waar de sociaal maatschappelijke kant van zijn werk werd belicht. Bade maakt ironische en kritische installaties van allerhande (wegwerp) materialen waarbij het vergankelijke karakter een belangrijk kenmerk is. Gebruik en hergebruik zijn veelvoorkomende aspecten in Bades werk. Zijn werk sloot daarom aan bij de gelijktijdige tentoonstelling 'Up to You' bij Stroom. Bij Gemak werkte Bade samen met scholieren en bewoners van de Schilderswijk aan een kunstwerk voor de Hofstede Praktijkschool (zie p. 47). Trefwoorden als hangplek, beschutting, flirten en *open air fitness* honk werden betrokken in het denk- en maakproces.

Dario Gamboni 'Asymmetrische conflicten en symmetrisch iconoclasme', lezing bij de boekpresentatie van Florian Göttke: 'Toppled' 29 april 2010

De kunstenaar Florian Göttke nam eerder deel aan het project 'Werkplaats Thorbecke' bij Stroom (2009) vanwege zijn interessante visie op verschijnselen als acculturatie en hergebruik met betrekking tot monumenten. De verschijning van Göttke's publicatie 'Toppled' was aanleiding om de gerenommeerde Zwitserse kunsthistoricus, auteur en curator Dario Gamboni uit te nodigen. Deze gaf een lezing over het 'asymmetrisch conflict', een term die sinds de moedwillige verwoesting van het World Trade Center op 11 september 2001 in zwang is geraakt. Bestaat er een verband tussen de mate van asymmetrie in een conflictsituatie en de neiging van de 'zwakkere' partij om zijn toevlucht te nemen tot iconoclasme? Florian Göttke verzorgde later in het jaar, tijdens LOKO10, een lezing naar aanleiding van 'Toppled' (zie p. 23).

Lezing Dario Gamboni

'De toekomst van de woonerven', debat en presentatie n.a.v. 'Europaan 10' 14 juni 2010

Debat georganiseerd naar aanleiding van de Haagse prijsvraaglocatie -Nieuw Waldeck- voor 'Europaan 10'. Boris Hocks, Han Dijk en Emile Revier (1ste prijs) en Arjen de Groot en Marjan van Capelle (2de prijs) presenteerden hun winnende Europeanplannen waarin collectiviteit een belangrijke rol speelt. Het is de vraag of en hoe een 'nieuwe collectiviteit'

de woonerfwijken een toekomst kan bieden. Deze vraag stond centraal tijdens het debat o.l.v. Catja Edens waarin, naast de genoemde ontwerpers, ook architect Willemijn Lofvers, schrijver/journalist Joris van Casteren en architect Dick van Gameren hun visie gaven op collectiviteit, maakbaarheid en woonerven.

“Het woonerf mag zich verheugen op hernieuwde belangstelling. Het Haagse kunst- en architectuurcentrum Stroom organiseerde een avond rondom de toekomst van het woonerf. Op zoek naar nieuwe vormen van collectiviteit.”

ArchiNed, juli 2010

In de entreerimte van Stroom waren de winnende Europese ontwerpen voor Nieuw Waldeck te zien, evenals de documentatie van de geselecteerden en een dvd met alle opgaven (zie p.).

The Knight's Move: Fritz Haeg 5 oktober 2010

Een lezing door Fritz Haeg in de serie ‘The Knight's Move’ en tevens in het kader van het programma ‘Foodprint. Voedsel voor de stad’ (zie p. 30).

De Amerikaanse kunstenaar, architect en voedselactivist Fritz Haeg verklaart in zijn boek ‘Edible Estates. Attack on the Front Lawn’ de oorlog aan de stadse asfaltjungle en het groene gazon. ‘Edible Estates’ is een initiatief om een reeks regionale tuin-prototypes te ontwikkelen, waarbij de traditionele voortuinen en andere ongebruikte plekken in de woonwijken vervangen worden door moestuinen waar mensen hun eigen voedsel kunnen telen. In zijn recente projecten benadrukt Haeg het belang en de schoonheid van com-posteren. Zijn onderzoek en opvatting vormt voor Stroom mede de aanleiding om dit als prominent thema in het vervolg van het Foodprint programma op te nemen.

ADHD III: Ongevraagd Advies. In gesprek met Erik Pasveer, hoofd Stedenbouw, DSO Den Haag 9 november 2010 ANNA@KV20 (voormalig AXAgebouw), Korte Voorhout 20

Aanleiding was het aantreden van Erik Pasveer als het nieuwe hoofd stedenbouw bij DSO, gemeente Den Haag. Met presentaties door onderzoeker Beitske Boonstra (TNO Bouw en Ondergrond/ Universiteit van Utrecht) over zelforganisatie in stedelijke ontwikkeling, door architect/ontwikkelaar Cihan Bugdaci en architect/publicist Iris Schutten over het hergebruiken van de lege stad en door econoom Kai van Hasselt (Shinsekai) over nieuwe financiële instrumenten. Columnist Marcel Verreck opende de bijeenkomst. Moderator JaapJan Berg leidde het gesprek tussen de ontvankelijke Pasveer en een bereidwillig be-roepsveld.

Symposium8 – ‘Social responsibility and culture’ 29 november 2010 ANNA@KV20, Korte Voorhout 20

Derde symposium in de reeks symposia over internationalisering van de kunst- en cultuursector in Den Haag, die eindigt in 2018, het jaar waarin Den Haag hoopt Culturele Hoofdstad van Europa te zijn. De redactie voor Symposium8 werd gevormd door Rabia Benlahbib (Kosmopolis Den Haag), Daphne van Iperen (Shoot Me Film Festival, TAG), Niek van Vugt (Ellerman, Lucas, Van Vugt architecten) en Francien van Westrenen en Arno van Roosmalen van Stroom. Daphne van Iperen tekende voor de productie.

Centraal stond het gedeelde belang en de gedeelde verantwoordelijkheid van cultuur, bedrijfsleven en bestuur voor een internationale stad. Kern van het programma was de lezing door Dany Jacobs (hoogleraar Industriële Ontwikkeling en Innovatiebeleid bij de Universiteit van Amsterdam en lector Kunst, Cultuur & Economie bij de hogescholen ArtEZ en HAN in Arnhem). Aus Greidanus presenteerde zich voor het eerst publiek als artistiek directeur DHCH2018. Er waren bijdragen door twee jonge en getalenteerde Haagse toptalenten, Floris Kaayk (video ‘The Origin of Creature’, de Nederlandse inzending voor de Oscars in de categorie animatie) en Marije de Haan (modeshow ‘Flatliners’, winnaar Lichting 2010, Amsterdam Fashion Week).

Aansluitend waren er meningsvormende en netwerkondersteunende tafelgesprekken, gevolgd door een afsluitende integrale discussie n.a.v. de resultaten van de tafelgesprekken.

Met het oog op de komende bezuinigingen en in de geest van het onderwerp is er voor Symposium8 geen subsidie aangevraagd en werd er (dus) een beroep gedaan op de vrijgevigheid en support door bedrijven, instellingen en individuen. Symposium8 werd goed bezocht (bijna uitverkocht), kende inhoudelijk sterke bijdragen, bracht nieuws, genereerde een waaier van ideeën t.b.v. DHCH2018, en werd zonder financieel tekort afgerond. Toch liet het op één specifiek vlak een wat onbevredigd gevoel na, vanwege het feit dat het slechts met mate gelukt was om het bedrijfsleven en de internationale organisaties van Den Haag erbij te betrekken. Dat vergt kennelijk een langere termijn doelstelling waarbij in eerste instantie alleen op de meest kleine en persoonlijke schaal en vervolgens stapsgewijs richting een meer institutionele schaal aan draagvlak van buiten de culturele sector wordt gewerkt. Deze ervaring wordt verwerkt in de organisatie van Symposium7 in 2011. Het begin is er, in elk geval.

LOKO10: LOKO in Town. Symposium over kunst en monumenten in de veranderende stad, SKOR i.s.m. Stroom Den Haag 3 december 2010 Museum voor Communicatie en Stroom Den Haag

LOKO10 Symposium

LOKO10 Excursie

In het kader van het 20-jarig jubileum heeft Stroom zich sterk gemaakt om de vijfde editie van LOKO (Landelijk Overleg Kunst in Opdracht) in Den Haag te laten plaatsvinden. We vonden het Museum voor Communicatie als een genereuze gastheer. Behalve aldaar vond een deel van het programma ook in het gebouw van Stroom plaats. Twee excursies leidden een deel van het publiek gedurende de dag door verschillende delen van Den Haag om kunstwerken en projecten in de openbare ruimte te bezoeken.

Het was een koude dag. De sneeuw joeg door de straten, treinen liepen vast, maar dit kon het publiek er niet van weerhouden om in groten getale op te komen dagen (het symposium was met 200 bezoekers uitverkocht) en geanimeerd deel te nemen.

Elk jaar vindt deze landelijke kennisdag plaats waar opdrachtgevers, opdrachtnemers en bemiddelaars elkaar ontmoeten en ideeën en kennis uitwisselen over actuele onderwerpen. De organisatie van LOKO is traditiegetrouw in handen van SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte), die voor elke editie samenwerkt met een lokale partner – in dit geval was dat dus Stroom. De agenda van de dag was in gezamenlijk overleg opgesteld en weerspiegelde daarom enkele beleidsprioriteiten van Stroom. Dit jaar lag de nadruk dan

ook op kunst in de stedelijke openbare ruimte. In vier thematische programmalijnen werden aan de orde gesteld:

'Collectie Stad' met Tom van Gestel (SKOR); Marianne Brouwer (kunsthistoricus, publicist en curator); Dees Linders (Sculpture International Rotterdam); Michiel van der Schaaf (City Result); Jean Boumans (consulent beeldende kunst); Eduard Weijgers (Kunstwacht); Rutger Morelissen (ICN); Wijnand Galema (architectuurhistoricus); Krist Gruijthuijsen (curator Straat van Sculpturen); Pieter Hoexum (filosoof en publicist).

'Kansen in een tijd van leegstand en krimp' met Ronald Rietveld (Rietveld Landscape); Frank Strolenberg (programmamanager Nationaal Programma Herbestemming); Jeanne van Heeswijk (kunstenaar); Henriette Waal (ontwerper publieke ruimte); Bart Witte en Luc Janssens (Expodium); Floris Schiferli (2012 Architecten).

'Monumenten' met Clare Butcher (schrijver en curator); Florian Göttke (kunstenaar); Hans van Houwelingen (kunstenaar); Jan van Adrichem (publicist, curator, kunsthistoricus); Tanja Karreman (adviseur CBK Rotterdam); Lorenzo Benedetti (adviseur Sculpture International Rotterdam); Thomas von der Dunk (cultuurhistoricus en publicist).

Excursies: de ochtendexcursie 'Geheimtips in Den Haag' bood een kijkje in het

Vredespaleis, bij het 'Het Hemels Gewelf' van James Turrell, het kunstproject 'Eetbaar Park' van Nils Norman en de 'boomhutten' van Florentijn Hofman. Leidraad voor de middagexcursie 'Monumenten in Den Haag' was de actuele discussie over de rol van het monument en de vraag of het in het huidige tijdsgewricht nog mogelijk is een hedendaags monument te ontwerpen, een onderwerp dat bij Stroom al enige tijd aan de orde is in haar programma 'nu monument'.

In de centrale ruimte van het Museum voor Communicatie was een kleine schouw georganiseerd met portfolios en presentaties van vijftien kunstenaars.

Overige activiteiten

Nieuwjaarsborrel 11 januari 2010 Theater aan het Spui, Spui 187

De gezamenlijke nieuwjaarsborrel van Stroom Den Haag, Heden, GEM/Fotomuseum/Gemeentemuseum, Vrije Academie/Gemak.

Speciale gastspreker was Ramsey Nasr (Dichter des Vaderlands, schrijver, acteur en regisseur). De muzikale omlistung werd verzorgd door 'The Dust Bowl Drifters' en dj's Nadine Stijns en Alexis. De videoprojecties door Manon Bovenkerk, Ligtingen/de Rooij en Joe Fong Ponto. De borrel betekende tevens de aftrap van Stroom's 20 jarig jubileum.

Boekpresentatie 'OpTrek in Transvaal. Over de rol van publieke kunst in de stedelijke ontwikkeling. Interventies en onderzoek' en 'Stedelijke transformatie in de Tussentijd, Hotel Transvaal als impuls voor de wijk' 8 april 2010

Mobiel Projectbureau OpTrek, een kunstenaarsorganisatie van Sabrina Lindemann en Annechien Meier, heeft vanaf 2002 tal van projecten gerealiseerd in de Haagse wijk Transvaal. Deze wijk wordt ingrijpend geherstructureerd. OpTrek heeft zich ten doel gesteld deze transformatie vanuit de kunst te onderzoeken en zichtbaar te maken voor een breder publiek. Deze middag werden er twee publicaties gepresenteerd. Sprekers waren Iris Schutten, Sabrina Lindemann, Annechien Meier, Henk Ovink en René Boomkens.

Boekpresentatie 'Posities. Nederlandse fotografie van architectuur, stad en landschap' 22 april 2010

Het boek 'Posities. Nederlandse fotografie van architectuur, stad en landschap' (NAi Uitgevers, 2010) onderzoekt de positie die de documentaire-fotograaf van architectuur, stad en landschap inneemt ten opzichte van zijn onderwerp en opdracht. Dit varieert van 'embedded' in een architectenbureau tot vrijwel autonoom. 'Posities' behandelt zes fotografen die allemaal op een markante, consistente manier een eigen positie innemen. Allard Jolles, een van de redacteurs van het boek, hield een interview met twee van de fotografen uit het boek, Ralph Kämena en Bas Princen.

Atelierroute per fiets 20 mei 2010 diverse locaties

Stroom Den Haag streeft met haar atelierbeleid naar een goed en betaalbaar atelier voor iedere beeldend kunstenaar in Den Haag. In samenwerking met de gemeente nam Stroom de deelnemers mee naar enkele prachtige en inspirerende woon/werkateliers die ze tijdelijk in beheer heeft. Onder begeleiding van een gids werden panden rondom het centrum bezocht, waaronder De Besturing, Stichting Centrum en enkele woonateliers in Transvaal en Rivierenbuurt. Kunstenaars vertelden en toonden hun werkplek, er waren muzikale performances, installaties en exposities. De route werd afgesloten met een borrel in Ateliercomplex Delta.

Atelierroute per fiets

Boekpresentaties Mark Pimlott 'In Passing' en Navid Nuur 'The value of Void' (Vol.1.)'
18 juni 2010

Twee Haagse kunstenaars presenteerden bij Stroom Den Haag hun nieuwe publicaties; Mark Pimlott (tevens architectonisch vormgever en schrijver) en Navid Nuur. Tijdens de presentatie van hun boek gingen zij uitgebreid in op de samenwerking met de vormgever, respectievelijk Joost Grootens en Remco van Bladel. Het is immers niet een boek over kunst of een catalogus met illustraties, maar een persoonlijk document. In hoeverre zijn de publicaties als autonoom kunstwerk gerealiseerd en wat was daarbij de rol van de vormgever?

Dag van de Architectuur: 'De Tweedehands Stad' 26 juni 2010 diverse locaties in Den Haag, afsluitende bijeenkomst in RAC Hallen

In aansluiting op het landelijk thema 'architectuur en hergebruik' vond het Haagse programma plaats onder de titel 'De Tweedehands Stad' met opengestelde gebouwen en *travels* langs 'Verborgene Verleiders' in de Binckhorst (door architect Job Roos, theatermaker en kunstenaar Wilma Marijnissen en architect Corine Keus) en 'De Lege Stad' (door ontwikkelaar/architect Cihan Bugdaci en architect/publicist Iris Schutten). Afsluitende bijeenkomst in de RAC Hallen met wethouder Marnix Norder, architect Hans van Heeswijk en afvalarchitect Denis Oudendijk, die tevens de inrichting verzorgde.

'OMA in Den Haag', rondleiding langs gerealiseerde en niet gebouwde projecten van OMA door Jan Knikker 3 en 10 juli 2010 diverse locaties

In het kader van 'Benelux Architecture 2010', een initiatief van de Nederlandse Ambassade in Brussel, organiseerde Vlaams-Nederlands Huis deBuren (Brussel) i.s.m. Stroom een gratis architectuurrondleiding in Den Haag. Wegens het grote succes werd er een extra rondleiding op 10 juli georganiseerd. Den Haag is de stad met de grootste OMA-dichtheid. Onder leiding van Jan Knikker, voormalig hoofd communicatie bij OMA,

werd een tour gemaakt langs de meest bijzondere projecten.

'The Last Supper', performance Raul Ortega Ayala tijdens de Museumnacht
4 september 2010

Na het succes van de Museumnacht in Amsterdam en Rotterdam, kon de Haagse Museumnacht niet uitblijven. Er waren meer dan 20 deelnemers waaronder musea en galeries, maar ook de Koninklijke Bibliotheek, Tweede Kamer, Pulchri Studio en Stroom Den Haag. Op elke plek was een uniek programma te zien en te horen dat paste bij het thema van de nacht: *Mix it, don't miss it.*

Bij Stroom vond de performance 'The Last Supper' van Raul Ortega Ayala plaats, een wetenschappelijk verantwoorde reconstructie van het laatste avondmaal dat Jezus en zijn discipelen volgens de overlevering hebben genoten. De eerste 12 belangstellenden die zich die avond bij Stroom meldden werden uitgenodigd om aan dit 3 uur durende spektakel deel te nemen. Onder het warme licht van theaterlampen en voor het oog van filmcamera's (de performance werd geregistreerd ten behoeve van een installatie in de tentoonstelling van Ortega bij Stroom) sloop een theatraaliteit in de gebeurtenis, die nog

versterkt werd door de honderden bezoekers die van afstand toekeken, foto's maakten en commentaar leverden.

'The Last Supper' was een inhoudelijk zinvolle bijdrage van Stroom aan de Museumnacht, en omgekeerd vormde het grote publiek en de media-aandacht dankzij de Museumnacht een prachtige vorm van voorpubliciteit voor de expositie van Raul Ortega Ayala, die de week erna opende. Er was wat Stroom betreft dan ook sprake van een productieve synergie met een sterke uitstraling.

Museumnacht Den Haag kan zich bestendigen en uitgroeien tot een bijdrage aan de ambitie van Den Haag om in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa te worden.

Haags Uitfestival 5 september 2010 Lange Voorhout

Stroom was met een stand aanwezig op het Haags Uitfestival en attendeerde het publiek op het najaarsprogramma met extra aandacht voor het meerjarenprogramma Foodprint.

SCH Forever Publicatie

Boekpresentatie 'SCH Forever. Stadsgids Scheveningen' 24 november 2010
Muzee Scheveningen, Neptunusstraat 90-92

Scheveningen is niet één gebied met één identiteit, maar een rijke verzameling tegenstellingen die op sommige plekken heftig schuren en botsen; vissers en surfers, de boulevard en het dorp. 'SCH Forever' vangt deze eigenheid aan contrasten in zeven verhalen van George Vermij naar aanleiding van observaties en gesprekken. Daarnaast hebben Marcel Teunissen en Larry de Jager bijna 50 gebouwen, straten en plekken beschreven, en heeft vormgever Peter Zuiderwijk Scheveningen visueel gevangen in beelden van surfbusjes, ijsjes, strandtenten en naambordjes.

Het eerste exemplaar van 'SCH Forever' werd gepresenteerd tijdens de tweede Netwerkbijeenkomst Kunst en Cultuur in Scheveningen, een initiatief van Muzee, Stadsdeel en Bibliotheek Scheveningen en Chizone. Vanaf donderdag 25 november was het boek bij de betere boekhandels in Den Haag en Scheveningen verkrijgbaar (zie p. 64).

Educatieve projecten

Binnen het reguliere programma van Stroom hebben veel activiteiten een educatief karakter. Dit geldt bijvoorbeeld voor lezingen, expertmeetings, excursies, ontvangsten, activiteiten gericht op kunstenaars en kunststudenten, en de webdossiers op onze site.

Stroom beschouwt educatie als een middel om kennis over te dragen, inzicht te geven, thema's uit te diepen ten behoeve van doelgroepen die hierin (nog) niet zijn ingevoerd. Dat betekent dat wij ons richten op jong en oud. En dat het educatieprogramma onlosmakelijk met ons activiteitenprogramma is verbonden. En een verdiepende werking heeft ten aanzien daarvan. Om de samenhang en intentie van dit educatieve programma meer

zichtbaar te maken, wordt het met ingang van 2011 geïntroduceerd onder de naam 'Stroom School'.

Het programma 'Get Smart' dat Stroom en Heden gezamenlijk brengen, concentreert zich daarentegen specifiek op leerlingen van het basis- en voortgezet onderwijs.

Get Smart.

Stroom en Heden delen een professionele, stimulerende en kritische omgang met hedendaagse kunst, waarbij inhoud en kwaliteit voorop staan. Bovendien vullen de instellingen elkaar uitstekend aan wat betreft inhoudelijke en organisatorische expertise, ervaring en netwerken. Om die reden hebben beide instellingen in 2006 besloten ten aanzien van educatieve projecten voor onderwijsinstellingen met elkaar samen te werken. Hiertoe is een gezamenlijk kader ontwikkeld voor een aanbod dat in het schooljaar 2006/2007 van start ging, en voor de periode 2010/2012 is vernieuwd.

Vanaf 2010 worden de gevarieerde workshops en lessenreeksen verzorgd door: Anne Marie van Rees (Speel in je

eigen performance), Peter Zwaan (Manipuleer de werkelijkheid), Ellen Houtman (Schrijven met licht), Luisa Pusone (Tie-dye mode), Kees Admiraal (Kijken met je oren), Julia Loosjes (Het leven van een letter), Ibrahim Ineke (Comix-u-self), Petra Knötschke (Bouw je droomplek), Nadine Stijns (Cyanotypie), René Jansen (Sociaal laboratorium).

De bijbehorende brochure, vormgegeven door Patswerk, biedt gedetailleerde informatie en is breed verspreid onder alle scholen (basis- en voortgezet onderwijs) in Den Haag en omstreken.

Inhoudelijk is de nadruk verschoven richting Art & Science omdat we daarmee een grotere doelgroep leerlingen hopen te bereiken. Uit de workshop/lessenreeks 'Newtons werk-kamer' is gebleken dat de formule wetenschap en kunst zeer goed binnen een onderwijssetting kan worden aangeboden en positief door leerlingen wordt ontvangen. Verder is de relatief nieuwe discipline performance aan het programma toegevoegd. Deze is succesvol ontvangen op het ROC Mondriaan waar leerlingen in de richting Zorg en Welzijn de spelvormen uit de performance-lessen kunnen toevoegen aan de vaardigheden die zij in de beroepspraktijk nodig hebben.

In totaal maakten 645 leerlingen gebruik van Get Smart (basisonderwijs: 179, voortgezet onderwijs: 409, buitenschools: 57 kinderen). Er werden 24 workshops gegeven, en 21 lessenreeksen van vier lessen.

Projecten op maat

In opdracht van de IMC Weekendschool is een project op maat ontwikkeld waarbij mode en illustratie centraal stonden. Met de kledingontwerpen en de geïllustreerde decorstukken die de leerlingen maakten werd een klein toneelstuk opgevoerd, waarvoor expertise en samenwerking is gezocht bij Allehaagse, een initiatief van Culturalis.

Annechien Meier ontwikkelde voor de British School het project 'Animal Castle'. Met verschillende groepen leerlingen werd aan een semipermanent kunstwerk gebouwd dat gaandeweg door de dieren rond de school in bezit wordt genomen.

Workshops Panoramaroute, organisatie Het Koorenhuis i.s.m. Panorama Mesdag en Museum Mesdag

Het beroemde panorama van H.W. Mesdag uit 1881 en schilderijen uit de Haagse School

Panorama Workshop Maris College

en de school van Barbizon, vormden het vertrekpunt van de workshops die vanwege de verbouwing van Museum Mesdag bij Stroom plaatsvonden. Aan de workshops werd deelgenomen door 337 VMBO leerlingen.

Foodprint Voedsel voor de stad

Eetbaar Park Nils Norman

'Foodprint. Voedsel voor de stad' is een meerjarig programma dat Stroom Den Haag in 2009 is gestart en dat zich richt op de invloed van voedsel op de cultuur, de inrichting en het functioneren van steden en van Den Haag in het bijzonder. Het programma heeft zowel een artistieke component als een duurzaamheids/milieucomponent en dient in

"In Nederland heeft de aandacht voor stedelijke landbouw een grote vlucht genomen dankzij het programma Foodprint. Voedsel voor de stad..."

De Architect, juli-augustus 2010

dat verband een maatschappelijk belang. Het besef groeit immers dat de relatie tussen mens en voedsel snel verslechtert. Er zijn de laatste jaren tal van onderzoeken en voorstellen gedaan om die relatie te verbeteren. Belangrijk in dit opzicht waren de recente publicaties van deskundigen als de Amerikaanse 'voedselprofessor' Michael Pollan en de Engelse architect Carolyn Steel. Beiden toonden aan dat het weer zichtbaar maken van de relatie tussen voedsel

en stad van levensbelang is om de grotere context van het dagelijks bestaan weer te kunnen zien; de toenemende miljoenen stedelingen zullen ook in de toekomst dagelijks van voedsel moeten worden voorzien. Dit brengt grote logistieke, maar ook energie-, klimaat-, afval- en ruimteproblemen met zich mee. Stroom is er van overtuigd dat kunst een bijdrage kan leveren, niet alleen aan het signaleren en aan het op prikkelende wijze bewust maken van maatschappelijke problemen, maar ook op creatieve en visionaire wijze kan bijdragen aan oplossingen..

In lezingen, workshops, tentoonstellingen en kunstprojecten tonen kunstenaars, architecten, ontwerpers, wetenschappers, voedselexperts en burgers wat voedsel betekent voor de dagelijkse omgeving. En hoe voedsel een bijdrage kan leveren aan een gezonde, groene, leefbare en duurzame stad.

Voor 'Foodprint' zoeken we waar mogelijk samenwerking met partnerorganisaties en proberen we het format van de verschillende programma-onderdelen af te stemmen op de beoogde doelgroepen (soms breed en *lifestyle*, dan weer specifiek en professioneel betrokken). Het gaat voornamelijk om zelf geëntameerde programma's, maar er zijn ook programma's ontwikkeld in opdracht van derden.

In 2009 startte 'Foodprint'. In een gevarieerd programma dat bijna het hele jaar besloeg werd het onderwerp 'voedsel in relatie tot de stedelijke omgeving' geagendeerd en een begin gemaakt met het ontwikkelen van een bewustzijn van de noodzaak en mogelijkheden voor een hernieuwde relatie van voedsel en voedselproductie met de stad.

Het jaar 2010 stond in het teken van het concretiseren van ideeën, met name in de vorm van langdurige kunstprojecten in de stad, en tegelijk van aandacht voor de onstoffelijke dimensie van voedsel (de verbondenheid met ethische, religieuze of bijvoorbeeld sociale waardesystemen). Twee voorstellen voor kunstprojecten in Den Haag, 'Foodscape Schilderswijk' van Debra Solomon en 'Eetbaar Park' van de Britse kunstenaar Nils Norman, gingen in respectievelijk de Schilderswijk en Den Haag Zuidwest van start. Er werd samen met InnovatieNetwerk een onderzoek naar kansen voor stedelijke voedselproductie uitgevoerd, dat resulteerde in het rapport 'Voedsel voor de stad'.

Na de zomer ging een cluster aan Foodprintactiviteiten van start met de performance 'The Last Supper' en de solotentoonstelling 'Living Remains' van de Mexicaanse kunstenaar Raul Ortega Ayala. Tijdens de duur van de tentoonstelling werden een aantal thema's voor een steeds ander publiek in een randprogramma uitgediept. Het thema van de beeldvorming rond eten werd in de Foodies, Foodporn en Foodblogs avond besproken met Klary Koopmans, Louise Fresco en Helen Westerik. De invloed die eten heeft op de stedelijke ruimte werd geëxploreerd in een fietstocht door Den Haag die ons door de voedselketen heen loodste, van productie tot distributie, verkoop en consumptie. Er vond een symposium over permacultuur en stedenbouw plaats ter opluistering van de opening

van 'Eetbaar Park'. En tenslotte werd de relatie van voedsel met sterven en dood uitgediept in 'Eten als Einde', een uitermate gevoelig participatieproject waarin gerechten en verhalen over laatste maaltijden werden verzameld. Op Allerzielen (2 november) werden op begraafplaats Oud Eik en Duinen favoriete gerechten, verhalen en muziek gedeeld. Ook in 2010 vervolgden we de samenwerking met onze communicatie-partner Thonik en werden we in de mediabenedering ondersteund door het adviesbureau Leene Communicatie.

De enthousiaste respons uit binnen- en buitenland is voor Stroom aanleiding om het programma tot het voorjaar 2012 te vervolgen en het dan af te sluiten met een eindsymposium waarbij alle aspecten van het programma de revue zullen passeren.

Het Foodprintprogramma bestond in 2010 uit de volgende onderdelen:

Foodprint Filmprogramma 4 t/m 7 februari 2010 Filmhuis Den Haag, Spui 191

Filmhuis Den Haag en Stroom Den Haag presenteerden vijf documentaires over voedsel en de stad. Te weten, 'Food Inc.' (Robbert Kenner, VS 2008); 'Tuinverhalen' (Boris Gerrets, NL 2004); 'The Real Dirt on Farmer John' (Taggart Siegel, VS 2005); 'The Garden' (Scott Hamilton Kennedy, VS 2008); 'Our Daily Bread' (Nikolaus Geyrhalter, D/AUS 2005). De films werden ingeleid door Martien Witsenburg (Witsenburg Natural Products), Marieke de Groot (fractievoorzitter Partij voor de Dieren in Den Haag), Carolyn Steel (architect en auteur 'Hungry City') en Ernst van der Hoeven (Club Donny).

Debra Solomon 'Foodscape Schilderswijk' doorlopend

Kan voedsel zorgen voor een leukere buurt met meer gezonde mensen, waar samen voedsel produceren voor nieuwe verbin-tenissen zorgt? Deze vraag was voor kunstenaar Debra Solomon aanleiding voor het project Foodscape Schilderswijk. Met buurtbewoners en wijkorganisaties legt zij met haar Stichting Urbaniahoeve diverse *foodscapes* van kruidengazons, fruitbomen en bessenstruiken aan. In het voorjaar van 2010 begon men aan de eerste aanplant in de Schilderswijk. Aan de daadwerkelijke tuinaanleg ging een intensieve periode vooraf van contacten leggen, het zoeken van geschikte locaties om eetbaar groen te plan-

ten en het betrekken van samenwerkingspartners. Woningbouwcorporatie HaagWonen stelde kantoorruimte en een achtertuin middenin de wijk ter beschikking en ondersteunt het project. Natuur- en Milieueducatie/Communicatie van Gemeente Den Haag denkt actief mee bij de ontwikkeling. De strategie van Solomon is om eerst in semi-openbare ruimten, zoals binnentuinen, ervaring op te doen met aanplanten en met de samenwerking met en tussen bewonersgroepen, om daarna te starten op meer kwetsbare plekken in het publieke domein in de wijk.

In de Westenberg Hof en Westenberg Hoek zijn inmiddels veel fruitbomen, bessenstruiken en kruiden aangeplant. Bijzonder aan het project is de focus op hoogwaardige, vaste eetbare aanplant in plaats van op moestuinen. De intentie is het project zo te organiseren, dat het ook elders uitgevoerd kan worden. Ook is een aantal zogenaamde boombakken voorzien van onder andere aardbeienplanten, rabarber, kruiden en dergelijke. Tegen de verwachting van sommigen in had deze aanplant niet van vandalisme te lijden; intengedeel, omwonenden ontfermden zich er liefdevol over. Samenwerking met scholen is inmiddels gestart.

Foodscape Schilderswijk Debra Solomon

Eetbaar Park Nils Norman

'Foodscape Schilderswijk' picknick 20 oktober 2010 Westenberg Hof, Westenbergstraat

In oktober werden een mobiele picknick en andere activiteiten georganiseerd ten behoeve van buurtbewoners en wijkorganisaties. In 2011 zal het areaal verder worden uitgebreid. Tevens is dan een Doe Conferentie gepland om buurtbewoners, beleidsmakers en andere betrokkenen samen te brengen.

Stakeholders: Haagwonen, Natuur- en Milieueducatie/Communicatie van Gemeente Den Haag, Groenbeheer Stadsdeel Centrum Den Haag, Nova College, moedergroep Basisschool 't Palet, Bibliotheek Schilderswijk.

Nils Norman 'Eetbaar Park' doorlopend

Kunstenaar Nils Norman ontwierp voor 'Foodprint' een tuin op basis van permacultuur met een ontmoetingsplek in de vorm van een paviljoen getiteld 'Eetbaar Park'. Doel van het project is om te testen, wat permacultuur in een moderne stedelijke omgeving kan bijdragen aan een gezondere, duurzamer en prettiger leefbare stad. Omdat zowel stadsboerderij Herweijerhoeve (onderdeel van Natuur- en Milieueducatie/Communicatie van Gemeente Den Haag) als Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen bereid waren voor langere tijd grond ter beschikking te stellen voor het project, is gekozen voor twee locaties, beiden gelegen in stadsdeel Escamp, in Den Haag Zuidwest. Het ontwerp van Norman bestaat uiteindelijk dus uit een tweetal grote permacultuurmoestuinen en een duurzaam paviljoen van stro, hout en leem.

Vanwege de investeringen in geld en personeel die het vergunningstraject en de bouw van

het paviljoen vroegen is in overleg met Nils Norman besloten zijn project een langere looptijd te geven. Een extra motivatie om dit te doen was dat de Haagse organisatie G'Aarde Gezonde Gronden goede kansen zag voor een meerjarig educatief programma op beide locaties over duurzaamheid en permacultuur. Architect Michel Post ontwierp onder supervisie van Nils Norman een bijzonder paviljoen op basis van strobaalbouw. In mei verleende de gemeente Den Haag de bouwvergunning. Een bouwplouge bouwde het paviljoen met ondersteuning van vrijwilligers van G'Aarde Gezonde Gronden, waarbij een deel van de werkzaamheden in workshopvorm werd verricht. Zo droeg ook de realisatie van het bouwwerk bij aan het educatieve karakter van 'Eetbaar Park'. Parallel aan de bouw van het paviljoen is door cursisten van G'Aarde Gezonde Gronden de permacultuurtuin ontworpen en aangelegd. Sinds voorjaar 2010 hebben enkele schoolklassen 'Eetbaar Park' bezocht en een twintigtal leerlingen uit het VMBO hebben er hun maatschappelijke stage verricht.

Symposium 'Eetbaar Park' en opening paviljoen 22 oktober 2010 Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen, Meppelweg 882, Escamp, locatie paviljoen: Zuiderpark, bij Stadsboerderij De Herweijerhoeve, Anna Polakweg 7

Het symposium markeerde de officiële opening van het project 'Eetbaar Park' van Nils Norman. Tijdens het symposium stond de vraag centraal welke bijdrage een ontwerpmethodiek als permacultuur kan leveren aan

een ecologische en sociaal gezonde stad. 95 specialisten uit diverse sectoren namen aan het symposium deel, van hoveniers tot kunstenaars en medewerkers van woningbouwcorporaties.

Sprekers op het symposium waren: Nils Norman, Jan Jongert (2012Architecten), Annechien Meier, Fransje de Waard, Thomas Rau (Rau Architecten). Moderator was Aukje van Roessel.

Aansluitend op het symposium werd het paviljoen door wethouder Baldewensingh geopend in aanwezigheid van 125 belangstellenden; de sleutel van het paviljoen werd door de wethouder overgedragen aan Menno Swaak van G'Aarde Gezonde Gronden, en daarmee het beheer van tuin en gebouw.

“De kantine van de amateur-tuindersvereniging 'Nut en Genoegen' zat stampvol met curatoren, kunstenaars, architecten, biologen, ruraal sociologen én tuinliefhebbers.”

ArchiNed, november 2010

Wekelijks bezoeken belangstellenden uit de omgeving de tuin en het paviljoen. Er is uitgebreide aandacht in de media voor het project: zowel landelijk als lokaal. In 2011 zal de tuin bij Nut en Genoegen afgerond worden en een publicatie over 'Eetbaar Park' worden gerealiseerd.

Stakeholders: Natuur- en Milieueducatie/Communicatie Gemeente Den Haag, G'Aarde Gezonde Gronden/Permacultuur Den Haag, Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen, Varias College, Vrije School Wonnebald, Permacultuurschool Nederland

Workshops ihkv 'Eetbaar Park' 23 oktober 2010 Paviljoen 'Eetbaar Park', bij Stadsboerderij De Herweijerhoeve, Zuiderpark, Anna Polakweg 7 en bij Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen, Meppelweg 882, Escamp

Op de zaterdag na de opening namen omwonenden en geïnteresseerden deel aan workshops op beide tuinlocaties, die door G'Aarde Gezonde Gronden werden gegeven. Het was een praktische kennismaking met permacultuur; jong en oud kon deelnemen aan workshops over het bouwen van een compostbak, het maken van chutney en de aanleg van een kruidenspiraal. Tevens gaf Michel Post (ORIO architecten) een presentatie over de achtergrond en de bouw van het paviljoen.

Performance 'The Last Supper', door Raul Ortega Ayala 4 september 2010

Op zaterdag 4 september werd voor het eerst de Haagse Museumnacht georganiseerd. Voor Raul Ortega Ayala was dit, een week vóór de opening van zijn solo-expositie bij Stroom, de ideale gelegenheid voor een performance waarin de grenzen tussen het aardse en het sacrale werden verkend. Deze performance leverde materiaal (setting en video-opnames) voor het gelijknamige werk in de expositie 'Living Remains' (zie hieronder).

Performance 'Melting Pots', door Raul Ortega Ayala 11 september 2010

Een tweede performance, 'Melting Pots', vond plaats tijdens de opening van de tentoonstelling op zaterdag 11 september. Ortega Ayala serveerde een replica van een buffet zoals het vroeger in het beroemde restaurant 'Windows on the World' van de Twin Towers in New York werd opgediend. De gebruikte pannen en schalen zijn (hoogstwaarschijnlijk) gemaakt van gerecycled metaal afkomstig uit de resten van de ingestorte torens, waarmee de paradoxale weg wordt blootgelegd, die het puin van het World Trade Center heeft afgelegd. De restanten van beide performances zijn achtergebleven in de tentoonstellingsruimte, waar ze tijdens de presentatie langzaam vergingen.

Tentoonstelling 'Living Remains' Raul Ortega Ayala 12 september t/m 21 november 2010

Stroom Den Haag presenteerde met 'Living Remains' de eerste solotentoonstelling in Nederland van de Mexicaanse kunstenaar Raul Ortega Ayala. De presentatie was tevens het startschot voor het najaarsprogramma van 'Foodprint'.

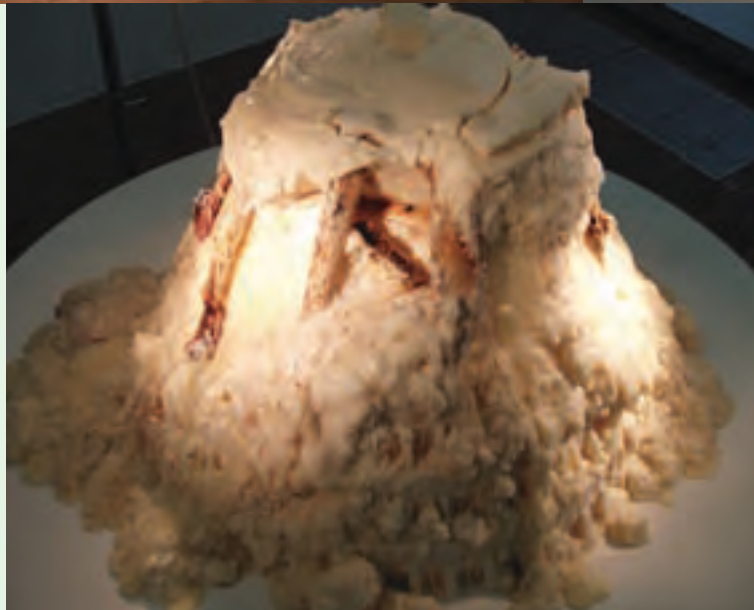
Via performances, videowerken, teksten en objecten onderzocht Ayala in 'Living Remains' het thema voedsel. Daarbij werd verder gekeken dan de functie van voedsel als energiebron voor ons lichaam. De aandacht ging juist uit naar de rol die voedsel speelt in onze dagelijkse handelingen en rituelen, in religie en cultuur, en de invloed die dit alles heeft op onze emoties en innerlijke leven.

The Last Supper Raul Ortega Ayala

Diverse stadia van ontbinding
Babel Fat Tower Raul Ortega Ayala

Rondleidingen door Drees Koren (journaliste) 26 september 2010 **Hicham Khalidi** (directeur TAG) 10 oktober 2010 **en Annechien Meier** (kunstenaar) 31 oktober 2010 (aansluitend première videodocumentaire 'Borders in Our Mind').

Presentaties en filmquiz 'Foodies, foodporn en foodblogs' 22 september 2010

Eten en beeldvorming zijn altijd een goed team geweest. We zeggen niet voor niets dat het oog wat wil. Met de toenemende mediatisering van onze samenleving neemt het aantal manieren waarop we eten verbeelden, en als beeld tot ons nemen, alleen maar toe. Tijdens deze avond belichtten we het thema 'eten als beeld' vanuit verschillende perspectieven. Klary Koopmans presenteerde het spanningsveld tussen voyeurisme en exhibitionisme in foodblogs. Louise Fresco en Helen Westerik vertelden over de manier waarop eten in films van puur functioneel verandert naar iets waarmee personages hun identiteit uitdrukken. Dit werd gevolgd door hun filmquiz (met prijsuitreiking!).

Foodprint fietsexcursie 'Architectuur en eten' o.l.v. Drees Koren 24 september 2010

Stadsverkenning n.a.v. de 'Foodprint Stadsgids Den Haag' (verschenen in 2009). Van een miefabriek tot volkstuinen, van haring tot kroketten, van koffie tot papierwaren en van Georgische buurtsuper tot Aziatische groothandel. O.l.v. Drees Koren (journalist en tevens een van de drie schrijvers van de gids) had men een unieke kans op een kijkje achter de schermen bij typisch Haagse voedselphenomenen.

Première 'Borders in Our Mind', een videodocumentaire van Annechien Meier en Gaston Wallé 31 oktober 2010

'Borders in Our Mind' gaat over Cuba, een van de weinige landen waar het produceren van voedsel in de stad door de staat gesteund wordt. De regering heeft zelfs bepaald dat toegang tot gezond voedsel vanzelfsprekend tot de rechten van de mens behoort. Zo wordt in de stad Havana op grote schaal permacultuur bedreven. Beeldend kunstenaar Annechien Meier wilde in contact komen met de mensen die het onderzoek gedaan hebben en voorbeelden in Havana ter plekke bezoeken. Zij past deze methoden toe in haar eigen kunstprojecten waarin het verbouwen van groenten en de interactie met mensen centraal staan.

Bijeenkomst 'Eten als Einde' 2 november 2010 begraafplaats Oud Eik en Duinen, Laan van Eik en Duinen 40

Parallel aan de expositie 'Living Remains' startte Stroom het project 'Eten als Einde', over de relatie tussen voedsel, dood, afscheid en herinnering. Mensen werden via de reguliere communicatiekanalen, maar ook persoonlijk en doelgericht, gevraagd om met verhalen en gerechten bij te dragen aan een verzameling die, als men daarin toestemde, via het Foodprint blog openbaar werd gemaakt. En op die wijze andere mensen inzicht toegeven in de vormen die bovengenoemde relaties kunnen aannemen en ook om deze bespreekbaar te maken.

Op Allerzielen werd 'Eten als Einde' afgesloten met een bijzondere avond waarbij voedsel, afscheid nemen, herinneringen en de dood centraal stonden. De bijeenkomst vond plaats op een bijzondere plek, namelijk de oudste begraafplaats van Den Haag: Oud Eik en Duinen. Behalve verhalen en eten was er die avond live muziek van Melle de Boer (John Dear Mowing Club), Templo Diez en Mary Lichtveld van Gaalen, een performance van Klaske Oenema en een wandeling langs een aantal bijzondere graven. Ieder was gevraagd een voor hem of haar bijzonder gerecht mee te nemen.

Ook deze bijeenkomst was, ondanks het gevoelige karakter en de kwetsbare positie van de deelnemers, volledig volgeboekt. Gezien de reacties voldeed de avond aan een grote behoefte. Er waren diverse verzoeken om dit jaarlijks te herhalen. Stroom overweegt de wenselijkheid en mogelijkheden daartoe.

Veldonderzoek 'Voedsel voor de stad' 2010

In opdracht van InnovatieNetwerk voerde Stroom in 2010 een onderzoek uit naar kansen en mogelijkheden voor stedelijke voedselproductie in Den Haag. Drees Koren en Marlinde Koopmans interviewden een dertigtal stakeholders in Den Haag variërend van bedrijven tot overheden en non profit organisaties. Kansen werden beschreven in een rapport en gegroepeerd rond een aantal thema's: sociale cohesie, recreatie, educatie, leefbaarheid, gezondheid, werkgelegenheid, voedselzekerheid. Het rapport is als pdf te downloaden van de website van Stroom en te bestellen in

“Zoals alleen kunstenaars dat voor elkaar kunnen krijgen, laat het Foodprint programma ons vragen stellen. (...) Stroom bouwt met Foodprint aan een onwaarschijnlijk ambitieus programma dat navolging verdient. Het blijft niet alleen bij de presentatie van utopische visies en mooischrijverij, maar maakt mensen concreet bewust van het belang van voedsel en biedt ze ook middelen aan om mee te werken aan een gezondere wereld”.

Bouillon! Magazine, winter 2010

geprinte vorm (zie p. 66)

Stakeholders: InnovatieNetwerk en Wageningen Universiteit.

Ontwerpstudie 'Park Supermarkt' Van Bergen Kolpa Architecten & Vincent Kuypers (Alterra Wageningen) doorlopend

In het kader van Foodprint ontwikkelde Van Bergen Kolpa Architecten in samenwerking met Vincent Kuypers (Alterra Wageningen) een ruimtelijk toekomstmodel voor een zogenaamde 'landschappelijke supermarkt' gesitueerd in Midden-Delfland, één van de toekomstige metropolitane stadsparken uit de Randstadvisie 2040. 'Park Supermarkt' combineert landschap, voedselproductie en recreatie op een innovatieve manier en maakt zichtbaar wat we nu nog onbespreekbaar of onvoorstelbaar achten.

Het project genereerde veel aandacht en biedt kansen om daadwerkelijk gerealiseerd te worden. In 2011 wordt een vervolgproces gestart met aandacht voor verdere conceptontwikkeling, uitwerking op een specifieke locatie, het creëren van draagvlak en overleg met verschillende partijen in Midden-Delfland.

Stakeholder: Provincie Zuid-Holland.

Spin-off

'Park Supermarkt' is opgenomen in de tentoonstelling 'Architecture of Consequence' -en de gelijknamige publicatie- oktober 2009 São Paulo, januari 2010 Moskou, februari 2010 Rotterdam, februari 2011 Mumbai, India

'Park Supermarkt' is door het NAI opgenomen in de 'Studio for Unsolicited Architecture' 2010

Van Bergen Kolpa krijgt in de Studio de gelegenheid het project verder te ontwikkelen.

Carolyn Steel uitgenodigd voor symposium bij tentoonstelling 'Eating the Universe' februari 2010 Kunsthalle Düsseldorf

Carolyn Steel uitgenodigd door ROEZ van de Gemeente Groningen februari 2010
Advies m.b.t. ontwikkeling van voormalig SuikerUnie terrein.

Design Academy/Ester van de Wiel voorjaar 2010 Studenten doen onderzoek naar verschillende vormen van stadslandbouw en hebben die op verschillende locaties in Den Haag toegepast. Het onderzoek is gepresenteerd op de Design Academy in Eindhoven en bij het Rotterdam Oogst Festival in september 2010.

Milieumarkt Duurzaam Wonen 28 augustus 2010 Het Kleine Loo, Mariahoeve

Voorlichtingsdag en forum over duurzaamheid en groen in Mariahoeve met o.a. wethouder duurzaamheid Rabin Baldewsingh, Pieter Sitsen, Helga Fassbinder, Hein van Bohemen en Geert van Poelgeest. Tijdens deze dag werden de bewoners van de wijk ingelicht over de Foodprintactiviteiten van Stroom.

De markt was een initiatief van Anneloes Groot (kunstenaar en wijkbewoner), Mieke Nugteren (B&N-Event Services) en Mariët Herlé (de Overkoming).

Poster en presentatie 'Farming the City' 14 september 2010 Stipo, Winthontstraat 7, Amsterdam

Tijdens de Amsterdamse Week voor de Duurzaamheid organiseerde Proeftuin Amsterdam (Dienst Ruimtelijke Ordening) samen met Cities, internationaal platform voor stedelijke vernieuwing, een mini-congres over tijdelijke stadslandbouw. 'Foodprint' wordt beschouwd als belangrijke referentie en Stroom werd gevraagd dat te presenteren (zie p. 41).

Bijeenkomst 'Ontmoet & Groet Duurzaam Den Haag' 11 november 2010 Groen Licht, Esperantoplein 19

Op de Dag van de Duurzaamheid organiseerde de gemeente Den Haag een bijeenkomst met workshops, themasessies, bedrijfspresentaties voor ambtenaren en ondernemers. De bijeenkomst was bedoeld om elkaar te ontmoeten, ervaringen of gedachten uit te wisselen en elkaar te inspireren. Stroom werd uitgenodigd voor een workshop en presentatie over 'Foodprint'.

Uitnodiging aan **Raul Ortega Ayala** voor deelname aan de **tentoonstelling 'ruins recycled'** bij **Galerie Akinci** in Amsterdam, 24 februari t/m 26 maart 2011

'De Hongerige Stad' (NAI Uitgevers i.s.m. InnovatieNetwerk) 15 maart 2011 Nederlandse vertaling van de internationale bestseller 'Hungry City' van Carolyn Steel. Het boek vormt een belangrijke inspiratiebron voor het Foodprintprogramma.

'Eetbaar Park' vindt navolging. Stroom is al enkele malen om advies en informatie benaderd door partijen, die een soortgelijk project elders willen opstarten.

Wageningen Universiteit / Prof. Han Wiskerke, ontwikkeling Stroom tot *associated partner* in internationaal en interdisciplinair onderzoek.

Stichting Regiowaarde, Tilburg, gesprek over programma over regionale ontwikkelingen m.b.t. stad / platteland, duurzaamheid, traditie / vernieuwing in Brabant.

Rianne Makkink / Studio Makkink & Bey, Rotterdam, vervolgafspraken i.v.m. een samenwerking bij Erasmusveld

Foodprint kwam tot stand dankzij:

Gemeente Den Haag, Mondriaan Stichting, Stimuleringsfonds voor Architectuur, Stichting DOEN en Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen, Binder Groenprojecten, Fonds 1818, G'Aarde Gezonde Gronden, Ingenieursbureau Den Haag, InnovatieNetwerk, Mexicaanse Ambassade in Nederland, Ministerie LNV, Natuurlijk Kleurrijk, Ontop BV, ORIO architecten, Stichting Urbaniahoeve, Tierrafino.

Projecten in de stad

Space Duck Racer Hans van Bentem

De Beeldengalerij

Voor de Beeldengalerij (ook bekend als het 'Sokkelplan') was 2010 een turbulent jaar. In het voorjaar kon ternauwernood, door inzet van diverse media, politieke lobby en vooral dankzij veel steun uit diverse hoek, voorkomen worden dat de Beeldengalerij het veld zou moeten ruimen ten gunste van de voorgenomen herinrichting van de Grote Marktstraat. Vooralsnog heeft het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Den Haag toegezegd dat in het ontwerp voor de vernieuwde Grote Marktstraat de Beeldengalerij zal worden meegenomen.

Ondanks deze tegenslag heeft de Beeldengalerij een versnelde progressie doorgemaakt. Volgens het originele concept van Peter Struycken uit 1990 zijn in het afgelopen jaar maar liefst vier nieuwe opdrachten voor een schetsontwerp verstrekt aan Anno Dijkstra, Thom Puckey, Tony van de Vorst en Ingrid Mol. Het beeld 'Veelhoofd' van Atelier Van Lieshout, een kolom van aluminium schedels die met Halloween-achtige grimassen naar het publiek staren, werd begin 2010 voor het Stadhuis geplaatst. Hans van Bentem

Heaven holds a sense of wonder Famke van Wijk

en Famke van Wijk legden in de loop van het jaar een laatste hand aan hun beelden. Met 'Space Duck Racer' heeft Hans van Bentem een flitsend beeld aan de Haagse binnenstad toegevoegd. Deze werd gelijk na de plaatsing door een supporter van voetbalclub ADO Den Haag in de armen gesloten met de kreet "deze is voor ons". Het beeld van Famke van Wijk is met opzet tegenover de Nieuwe Kerk geplaatst om zich te kunnen verhouden tot het goddelijke. In haar beeld stellen engelen zich biddend rond een stralenkrans. Het beeld getuigt van een gedetailleerde beeldtaal. Peter Struycken heeft aangegeven na zijn decennia-lange intensieve betrokkenheid bij de Beeldengalerij een stapje terug te willen doen. Hij blijft supervisor, maar wordt in 2011 als curator van de galerij opgevolgd door kunstenaar André Kruysen.

Collectie Den Haag

De Collectie Den Haag is het beeldenbestand in de Haagse openbare ruimte. Naast het over- en inzichtelijk maken van de Collectie is goed beheer en onderhoud van de werken cruciaal. Met de gemeente Den Haag is nog overleg gaande over de overdracht en onderhoud van werken van (inter)nationale faam, zoals 'Het Hemels Gewelf' van James Turrell in Kijkduin. De voorgenomen overdracht over het beheer van het werk van Ian Hamilton Finlay bij de Hofvijver en van de Beeldengalerij zal in 2011 definitief zijn beslag krijgen. De Beeldengalerij wordt nu maandelijks door een professioneel bedrijf schoongemaakt. Hierdoor worden stickers en reclame snel weer verwijderd en houden de kunstwerken een frisse aanblik. 'Het Hemels Gewelf' van James Turrell heeft zwaar te lijden gehad van z'n eigen populariteit in combinatie met zon en wind. Daarom is het van cruciaal belang dat er structureel onderhoud kan worden voorzien voor de lange termijn. En dit veronderstelt dat de verantwoordelijkheid voor het beheer helder is vastgesteld. Aangezien 'Het Hemels Gewelf' zowel kunstwerk (artefact) als landschappelijk groen omvat, is het nog niet duidelijk waar de verantwoordelijkheid binnen het gemeentelijk apparaat dient te liggen.

Stroom is hiervoor in constructief overleg met de gemeente Den Haag, maar de situatie dwingt ons om op korte termijn een sprinkler installatie te laten plaatsen, die er voor kan zorgen dat het gras blijft 'hechten', niet steeds verbrandt en lange wortels kan schieten. De wederopbouwkunst uit de periode na de Tweede Wereldoorlog is een specifiek onderdeel binnen de Collectie Den Haag. De hoeveelheid en kwaliteit van de na-oorlogse monumentale wandkunst in Den Haag Zuid West is uniek. Als gevolg van het eigen programma '1952DHW2007' is Stroom nauw betrokken geraakt bij het door Instituut Collectie Nederland (ICN) geïnitieerde project rond restauratieprojecten in Den Haag Zuid West.

In overleg met het ICN, Cultuuranker Escamp en het Koorenhuis is in 2010 een aantal werken gerestaureerd: een wandmozaïek van Jeroen Voskuil, een wandschildering van Willem Hussem en een metalen sculptuur van Jan Snoeck. Een mooi voorbeeld van herplaatsing van wederopbouwkunst is de sculptuur van Rudy Rooyackers die jarenlang

John Wayne QS Serafijn

beschadigd op een drassig veldje achter Hollands Spoor stond en verplaatst is naar de binnenplaats van het Cultuuranker Escamp, dat het heeft geadopteerd.

Stroom is door Dienst Monumentenzorg om advies gevraagd m.b.t. de toekomst van een zestal reliëfs van de kunstenaar Jaques van Rijn, afkomstig uit een gesloopt woningblok aan de Loevesteinlaan. Op uitnodiging van Stroom heeft de Schotse kunstenaar Toby Paterson voor de reliëfs een nieuwe ruimtelijke compositie in staal ontworpen. Een werkgroep met daarin woningcorporatie Haag Wonen en Monumentenzorg zal Paterson het komende jaar een opdracht geven voor de herrijzenis van de reliëfs in Zuid West.

Stroom als adviseur

Stroom adviseert en bemiddelt bij grootschalige stedenbouwkundige projecten, zoals bij de ontwikkeling van de Vinexlocaties Leidschenveen, Wateringse Veld en Ypenburg. Ook vanuit leefbaarheidsgelden worden dikwijls 'artistieke' activiteiten geïnitieerd die zich in de openbare ruimte van de stad afspelen. Stroom wordt per situatie vaak verschillend betrokken bij deze projecten. Naast de wijkgebonden kunst worden er ook opvallend veel initiatieven voor de oprichting van monumenten ontwikkeld. In 2010 heeft Stroom bij meerdere van deze projecten in verschillende stadia een rol gespeeld.

Vinexlocatie Wateringse Veld

Op verzoek van de Ontwikkelingscombinatie Wateringse Veld heeft Stroom in 1996 een kunstplan ontwikkeld waarbij 'licht', 'water', 'natuur' en 'mobiliteit' de leidende thema's zijn. In een nieuw deel van Wateringse Veld, Wateringse Binnentuinen, zijn in 2010 kunstwerken van twee keramisten - Dora Dolz en Tejo Philips - op de bruggen geplaatst. In 2011 zal het werk van Wietske van Leeuwen volgen.

Voor Hoge Veld, misschien wel één van de meest bijzondere plekken in Wateringse Veld, werden 29 september 2010 door wethouder Marjolein de Jong twee werken onthuld. De Haagse kunstenaar Marjan Schoenmakers heeft intrigerende teksten, deels afkomstig uit haar eigen 'Woorden Archief' en deels ontleend aan gesprekken met toekomstige bewoners, in houten vlonders gefreesd. QS Serafijn ontwierp een raadselachtig, absurdistisch ruitersstandbeeld, getiteld 'John Wayne'. Het beeld geeft zijn geheimen prijs na het lezen van de bijbehorende novelle 'Het Wonder van Wateringse Veld' die Serafijn voor alle wijkbewoners schreef. Beide kunstwerken trachten (al dan niet fictieve) herinneringen en geschiedenis aan deze nieuwe wijk toe te schrijven.

Koningsplein (Zeeheldenkwartier)

Aangezien het ruitersstandbeeld van de kunstenaar Ben Zadok op het Koningsplein steeds omwaaiende en een actieve groep bewoners de gemeente verzocht om een ander kunstwerk voor het plein, werd Stroom gevraagd om te adviseren ten aanzien van de selectie en totstandkoming van een nieuw werk en de realisatie daarvan te begeleiden. In een zorgvuldig opgebouwd proces zijn de grote betrokkenheid van de omwonenden en hun sterk uiteenlopende meningen vertaald in een opdrachtformulering. Daarin staan de belangrijkste 'twistpunten', namelijk het al dan niet verwijderen van de (bestaande sokkel, respectievelijk de veronderstelde identiteit van de buurt) centraal. Een delegatie van de bewonerscommissie koos uiteindelijk de bekende kunstenaar Folkert de Jong om een schetsontwerp te maken.

Kijkduin

Voor de invulling en uitvoering van de culturele paragraaf van Masterplan Kijkduin organiseerde Stroom in maart 2010 een tafelgesprek. Met een vijftiental deskundigen en belanghebbenden werden kansen en mogelijkheden verkend. Deskundigen werden uitgenodigd op basis van hun kennis en visie op kernthema's van de culturele paragraaf: licht, wetenschap, kunst, landschapspark, waarneming/observatie (zie ook de tentoonstelling 'Test Assembly' (zie p. 12).

Op 15 april 2010 participeerde Stroom in een interne trainingsdag van DSO Den Haag over Cultuurpaviljoen Kijkduin. M.m.v.: Hans Alewijnse, Bart Kerner, Joris Quaedflieg, Gabriëlle Rijsemus, Hans Sparreboom, Renée de Visser, Eit Hasker.

Helaas zag de gemeente Den Haag zich zomer 2010 genoodzaakt om alle ontwikkelprojecten in Den Haag stil te leggen, dus ook Kijkduin.

Thorbecke Monument

In 2008 nam het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Den Haag n.a.v. van een initiatiefvoorstel uit de gemeenteraad het besluit tot de realisatie van een monument voor de staatsman J.R. Thorbecke.

De formulering van datzelfde initiatiefvoorstel had Stroom al geprikkeld om in het voorjaar van 2008 het project 'Werkplaats Thorbecke' te organiseren. Daarin werden vier kunstenaars gevraagd om een visie te ontwikkelen op een monument/standbeeld voor Thorbecke, een verkenning van randvoorwaarden te doen, en om aan de hand daarvan een presentatie voor te bereiden in de entree van Stroom.

Uiteindelijk kreeg Stroom het verzoek van de gemeente Den Haag om een adviserende en ondersteunende rol te spelen bij de totstandkoming van het Thorbecke Monument. In 2010 werd door burgemeester Van Aartsen een begeleidingscommissie in het leven geroepen die bestaat uit deskundigen en betrokkenen: Carla van Baalen (directeur Centrum voor Parlementaire Geschiedenis), Marco van Baalen (hoofd-conservator Haags Historisch museum), Jan Drentje (historicus), Wim Kok (directeur Voorlichting en Externe Betrekkingen gemeente Den Haag), Thessa Oosterhold (voormalig raadslid en initiatiefnemer), Jan Teeuwisse (directeur museum Beelden aan Zee).

In enkele bijeenkomsten werd de opdrachtformulering vastgesteld en werd een viertal kunstenaars geselecteerd om een schetsvoorstel te doen, te weten Caspar Berger, Hans van Houwelingen, Thom Puckey en Emo Verkerk. In 2011 wordt daaruit een kunstenaar gekozen die de opdracht krijgt voor het definitieve ontwerp en realisatie van het monument.

Juliana Monument

Net als voor Thorbecke heeft de Haagse gemeenteraad ook een initiatief genomen voor een monument voor Koningin Juliana in Den Haag. Stroom is gevraagd om de mogelijkheden en het inhoudelijk kader voor een Juliana Monument te onderzoeken. En, opnieuw, om te adviseren bij de eventuele realisatie van het monument. Naar aanleiding daarvan organiseerde Stroom in juni een tafelgesprek met als doel ideevorming, het creëren van perspectieven voor, en meningsvorming over een monument voor Juliana te bespreken. Deelnemers aan het gesprek waren theoretici, conservatoren, bestuurders, filosofen en auteurs, zoals Marco van Baalen, Dirkje Bakker-Miedema (Kabinetszaken Gemeente Den Haag), C. Fasseur (historicus, auteur van 'Juliana & Bernhard'), E. van Heuven-van Nes (voormalig conservator Paleis Het Loo), T. van Leeuwen (Projectleider Koninklijke Residentie gemeente Den Haag), Jan Teeuwisse, Pieter Hoexum (filosoof, auteur). In 2011 wordt de opdracht geformuleerd en wordt gestart met de selectieprocedure.

Kunst bij scholen

Door de gemeente Den Haag wordt bij de nieuw- en verbouw van scholen een bepaald percentage van de stichtingskosten beschikbaar gesteld voor kunstopdrachten. Stroom adviseert de verschillende schoolbesturen bij de besteding van deze kunstbudgetten. In dit kader zijn in 2010 zes nieuwe schetsontwerp opdrachten vergeven, te weten aan Ejderkan Tastekin, Arno Coenen, Bisscheroux & Voet, Krijn Christiaanse, Rene Knip en Carve.

Van de reeds lopende opdrachten is in 2010 het werk van George Korsmit voor het Maris College Houtrust opgeleverd. Als een platgeslagen, veelkleurige diamant heeft Korsmit een podium ontworpen bij de entree. Het podium sluit aan op de musicaltraditie van de school en is een ideale plek om te hangen en te chillen.

Voor de kunstopdracht door David Bade bij het Hofstede Praktijkonderwijs werkte Stroom samen met de Haagse instellingen GEM en Gemak. In GEM had Bade een grote overzichtstentoonstelling 'Catch of the Day', parallel daaraan had hij een presentatie bij Gemak, en die gelegenheid gebruikte hij om in een reeks workshops met leerlingen van het Hofstede Praktijkonderwijs te werken aan een reusachtige sculptuur voor het schoolplein. De tentoonstelling in GEM gaf een compleet beeld van het kunstenaarschap van David Bade en kreeg bovendien ongelooflijk veel positieve pers. Dit versterkte zijn *credibility* ten aanzien van (de leerlingen van) de school aanzienlijk. Bovendien kon het resultaat van de workshops met de leerlingen in Gemak voortdurend door publiek bekeken worden. Het resulterende beeld was bovendien in het najaar van 2010 in volle glorie te zien op de tentoonstelling 'Beeld Hal Werk' in Amsterdam, een overzicht van hedendaagse Nederlandse beeldhouwkunst. Nadat het beeld *hufteproof* is gemaakt zal

Maris College Houtrust George Korsmit

het naar verwachting in het voorjaar van 2011 geplaatst worden. Scholen, schoolbesturen of directies lijken zich soms onvoldoende bewust te zijn van hun verantwoordelijkheid ten aanzien van het kunstwerk dat in hun opdracht is vervaardigd. Met name het beheer van de werken en de daaruit voortvloeiende zorg voor onderhoud levert pijnlijke problemen op. Door het intensieve gebruik van sommige kunstwerken moet er herstel en onderhoud worden gepleegd. Het werk van Overtreders W bij De Zonnestraal in Ypenburg bleek ten prooi te vallen aan vernielzucht van buiten de school en had, om verwoesting te voorkomen, robuuste verstevigingen nodig. De school kon en/of wilde hier niet in voorzien. Ook het internationaal gewaardeerde werk uit 2006 van Kaptein Roodnat voor De Paradijsvogel in Ypenburg ('de eindeloze groene buis') is door intensief gebruik hier en daar versleten. Aangezien De Paradijsvogel niet bereid was het onderhoud op zich te nemen is besloten om het werk volgens een nieuw ontwerp van Kaptein Roodnat te verhuizen naar de school de Drentse Hoek in Den Haag Zuid West. Zowel scholen als kunstenaars zijn gelukkig met deze oplossing.

Haagse kunstenaars

Stroom stand Art Amsterdam
The Object as Never Seen Before (Who Said the World Was Round) Alon Levin

De afdeling Subsidies, Documentatie & Ateliers (SD&A) voert het voorwaardenscheppend beleid uit voor Haagse professioneel werkzame kunstenaars door middel van subsidieregelingen, een documentatiecentrum, atelierbeleid, het verstrekken van informatie en advies maar ook door het organiseren van stimulerende activiteiten. Er wordt zoveel mogelijk samenhang en integratie tussen deze deeltaken bewerkstelligd om het voorwaardenscheppend beleid zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij het kunstinhoudelijke en algemene beleid van Stroom.

Subsidies

De subsidieregeling van Stroom gaat uit van de sterke aspecten en het grote potentieel van de Haagse kunstwereld en is opgebouwd uit drie onderdelen waarmee telkens een ander doel wordt nagestreefd. PRO subsidies zijn bedoeld ter ondersteuning en versterking van het Haagse kunstklimaat. Zowel individuele beeldend kunstenaars als samenwerkingsverbanden en organisaties worden in de gelegenheid gesteld bijzondere projecten of activiteiten te realiseren. SPOT subsidies vergroten de zichtbaarheid en presentatie van Haagse kunst en kunstenaars. De Object subsidies zijn bedoeld om het bestand aan ateliers op kwalitatief niveau uit te breiden.

PRO subsidies

Er zijn vijf verschillende PRO subsidies:

- Kunstprojecten; projecten, kunstwerken, publicaties
- Onderzoek; studiereizen en projecten waarin nieuwe richtingen m.b.t. eigen werk of in relatie tot andere disciplines of fundamenteel nieuwe (omgang met) materialen worden onderzocht
- Kunstenaarsinitiatieven; programmering- en uitwisselingsactiviteiten, gastatelierprogramma's
- Stroom Invest; subsidie die startende kunstenaars in staat stelt zich verder te ontwikkelen en een bijdrage te leveren aan de Haagse kunstwereld
- Stroom Premium; sterk geprofileerde subsidie voor kunstenaars op basis van kwaliteit van het actuele werk, waarbij wordt gekeken naar de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat

De adviescommissie PRO subsidies beoordeelde in 2010 in totaal 157 aanvragen. Daarvan werden **59 PRO subsidies** toegekend.

De adviescommissie PRO subsidies bestaat uit een pool van tien personen waaruit per vergadering een vijftal leden wordt opgeroepen mede op basis van specifieke expertise. Zowel voorafgaand aan het indienen van een aanvraag als na ontvangst van het advies van de commissie kan een kunstenaar of organisatie een gesprek met Stroom aanvragen. Hiermee wordt voor de kunstenaar duidelijk wat van hem/haar wordt verwacht, informatie/duidelijkheid gegeven en inzicht verschaft over de diverse mogelijkheden van de subsidies. Conceptaanvragen kunnen voor advies worden voorgelegd. Deze adviezen zijn vooral bedoeld om de kwaliteit van de aanvragen te verhogen en daarmee de effectiviteit van de subsidieregeling. Dit jaar werd veelvuldig een beroep gedaan op deze mogelijkheid. Ondanks dat deze advisering veel tijd kost, is wel zichtbaar dat het niveau van de aanvragen sterk wordt verbeterd.

Kunstprojecten (34)

- Pieter de Buck en Michal Osowski, 'Interdisciplinaire Performance Avond'
- Pieter de Buck en Michal Osowski, performance avond 'Test Extra: Honderd'
- Vojta Dukat en Alex Vasicek, tentoonstelling '20 Years After'
- Thijs Fokkens, tentoonstellingsproject 'Bringing Coherence to the Mystery'
- Filmhuis Den Haag, 'The Struggles of a Superhero, an Introvert and a rising Star'
- Grafische Werkplaats, Grafiekfestival 'Analog 2.0'
- Christie van der Haak, tentoonstellingsproject 'Blanje'
- Kunstenaarsinitiatief JCA de Kok, deelname aan Kunstvlaai Amsterdam
- Kunstenaarsinitiatief Quartair, (Her)openingsexpositie Quartair
- Nicoline van Harskamp, project 'Yours in Solidarity'
- Floris Kaayk, filmproject 'JuxtaPosis'
- André Kruysen, Boomsculptuur voor Museum de Fundatie te Zwolle
- Mirko Lazovi, tentoonstellingsproject 'Painting Aparatus'
- Ingrid Mol, project 'Boven het Land' in Oudewater
- Museum Beelden aan Zee, tentoonstellingsproject 'The Unwanted Land'

Boven het Land, mini-opera Ingrid Mol

- Pepijn van den Nieuwendijk, project 'Woodman's Journey'
- Denis Oudendijk, Mobiel Spijkstraat Dorp/ Docking Station Verbeke
- Denis Oudendijk, project 'Ohne Kohle'
- Karola Pizarro, tentoonstellingsproject 'Tussen de Tijd'
- Urs Pfannenmüller, project 'Highgreen'
- Ahmet Polat, fotoproject 'Afro-Turks'
- Pulchri Studio, tentoonstelling 'The Medium is the Message'
- Selena Savi, project 'Eat It! City Simulator'
- Sentient Architecture, tentoonstellingsproject 'A State of Flux'
- Stichting De Grote Witte Reus, deelname aan Kunstvlaai en Art Amsterdam
- Stichting Nest Foundation, tentoonstelling 'Appetite for Destruction'
- Stichting Nest Foundation, tentoonstelling 'Tracks, Traces and Transformations'
- Stichting Satellietgroep, project BADGAST

- Stichting Satellietgroep, 1646 en stichting Z, tentoonstellingsproject 'Den Haag @ Kunstvlaai Istanbul'
- Stichting TAG, tentoonstelling 'Perception is a Performance'
- Ejderkan Tastekin, tentoonstellingsproject 'Crossing Shadow'
- Tom Tlalim, project 'A Small but Meaningful Amazone'
- Helen Verhoeven, publicatie 'New Compositions'
- Ilse Versluijs, project 'Freaks'

Onderzoek (11)

- Channa Boon, onderzoeksproject 'Het Haagse Bos bij nacht'
- Ruben La Cruz, onderzoeksproject 'Architectuur van de armoede (op de Nederlandse Antillen)'
- Engeliën van den Dool, materiaalstudie 'Dimensie in Textiel'
- gerlach en koop, studiereis Brussel
- Vincent van Gerven Oei, onderzoeksproject 'Democratie Johannesburg'

- Leontine Lieffering, artist-in-residency in Youkobo Art Space in Tokyo, Japan
- Sabrina Lindemann, onderzoeksproject 'Kritisch vermogen bij kunst in wijken'
- Magali Reus, onderzoek naar bewegingscomposities
- Yoko Seyama, onderzoek in het kader van het 'Rain Project'
- Nadine Stijns, artist-in-residency in Three Shadows Photography Art Centre in Beijing, China
- Kees Wattjes, onderzoeksproject 'Art Games'

Kunstenaarsinitiatieven (4)

- Gueststudio DCR, programma december 2010-maart 2011
- Project Space 1646, programma september-december 2010
- Stichting De Grote Witte Reus, programmering Liefhartje en De Grote Witte Reus
- Stichting West, projectruimte Bunker

Stroom Invest (8)

Met de Stroom Invest subsidie beoogt Stroom een bijdrage te leveren aan de verbetering van het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars en hen in hun ontwikkeling te ondersteunen. Om deze reden organiseert Stroom een aanvullend programma van stimulerende activiteiten waarin reflectie op het werk, opbouwende kritiek en het uitbouwen van netwerken centraal staan (zie p. 57).

- Wolfgang Bittner
- Lyndsey Housden
- Veniamin Kazachenko
- Johan Nieuwenhuize
- Hiromi Nishimoto (Nishiko)
- Magdalena Pilko
- Eric Schrijver
- Jeroen Uyttendaele

Stroom Premium (2)

Kunstenaars die een Premium subsidie ontvangen hebben zich niet alleen met een aansprekend oeuvre bewezen, maar overtuigen door hun ontwikkelingspotentieel en de ambities die ze koesteren. Voor een werkelijke waardering van het werk van Haagse kunstenaars is het van groot belang dat het in een internationaal kader wordt geplaatst (zie p. 57).

- Arianne Olthaar
- Thom Vink

SPOT subsidies

Er zijn 3 verschillende SPOT subsidies:

- Individuele tentoonstelling; bijdrage aan de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van eigen werk in binnen- en buitenland
- Groepstentoonstelling; aanvulling bij de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van werk van een aantal kunstenaars (minimaal 6) in binnen- en buitenland
- Documentatie; bijdrage aan de kosten voor promotie van eigen werk, actualiseren van documentatie, vervaardigen van drukwerk, (re)construeren van een website of inschakelen van specialisten

Boven het Land, atelier Ingrid Mol

In 2010 werden er **347 SPOT subsidies** toegekend.

SPOT Individuele tentoonstelling (147)

Van de 147 individuele tentoonstellingen die plaatsvonden waren er 40 in Den Haag, 48 in de rest van Nederland en 59 in het buitenland. Van de 48 in de rest van Nederland vonden er o.a. 11 in Amsterdam, 1 in Rotterdam, 1 in Utrecht, 4 in Eindhoven en 7 in de randgemeenten plaats. Van de exposities in het buitenland waren er 41 in Europa (waarvan 8 in Duitsland, 8 in Groot-Brittanie, 5 in België), 10 in Azië, 6 in Noord- en Zuid Amerika en 2 in Afrika.

SPOT Groepstentoonstelling (29)

De groepstentoonstellingen vonden, op drie na (Hongarije, Noorwegen, Groot-Brittannië, allemaal in Den Haag plaats.

SPOT Documentatie (171)

Van de 171 toekenningen voor documentatie waren er 19 voor een (digitale) camera, 81 voor de (re)constructie van een eigen website en 37 voor fotografie. 9 kunstenaars hebben de documentatiesubsidie besteed voor het inschakelen van een specialist zoals een tekstschrijver, vertaler en 17 voor een (kleinschalige) publicatie.

Object subsidies

De Object subsidie is bedoeld om het bestand aan ateliers in Den Haag op kwalitatief niveau uit te breiden. Er zijn drie mogelijkheden waarop de subsidie kan worden aangewend:

- een bijdrage in de bouwkosten voor een permanente atelierruimte
- een bijdrage in de aankoop van een atelierwoning of atelierpand
- een bijdrage in de bouwkosten van een gastatelier/woning van kunstenaarsinitiatieven

Dit jaar zijn er drie Object subsidies toegekend voor de verwerving van ateliers en | atelierwoningen.

- Joseph Ledelstraat 1c, Martin Kok
- Via een particulier is aan de Joseph Ledelstraat 1c een grote atelierwoning van 120 m2 gerealiseerd.
- Wagenstraat 123L en M, Wijkontwikkelingsbedrijf Stationsbuurt Oude Centrum (Wom Soc)
- In samenwerking met de Wom Soc zijn twee ateliers gekoppeld aan twee bestaande woningen verworven. De ateliers zullen in 2011 worden opgeleverd.
- Bilderdijkstraat 141, Stichting B141
- Jarenlang is het pand Bilderdijkstraat 141 in een om-niet situatie in gebruik geweest bij kunstenaars. OCW Vastgoed van de gemeente Den Haag heeft het pand in 2010 met behulp van de 'bewoners' ontwikkeld tot een permanent atelier- en presentatie pand. Daarmee is de status veranderd en is er sprake van een kwalitatief hoogwaardige toevoeging aan het bestand van permanente ateliers. Stroom heeft een aanvraag van de Stichting B141 toegekend waardoor er in dit pand zeven ruime ateliers gerealiseerd zijn.

Documentatie

Documentatiecentrum

Stroom heeft een publiekstoegankelijk documentatiecentrum. De documentatie van Haagse beeldend kunstenaars, die als beroepsmatig erkend zijn, is zowel op papier (portfoliomappen) als virtueel (www.haagsekunstenaars.nl) te raadplegen. Het documentatiebestand bij Stroom wordt regelmatig bestudeerd door de medewerkers en adviseurs van Stroom in het geval van subsidieaanvragen en te verstrekken opdrachten. Maar ook potentiële opdrachtgevers, tentoonstellingsmakers, galeriehouders, kunstenaars en publiek weten hun weg goed te vinden en raadplegen het bestand om diverse redenen. Men kan in het documentatiecentrum terecht voor advies en specifieke zoekopdrachten. Elke week komen er dan ook één of meerdere van dergelijke verzoeken binnen. Het bestand bestaat uit alfabetisch gerangschikte mappen met in iedere map een *curriculum vitae* van de kunstenaar, een beschrijving en een selectie van het werk (foto's, cd's, dvd's, brochures e.d.).

Er is speciale aandacht en ruimte voor (nieuwe) kunstenaarspublicaties. Hier wordt over het algemeen veel interesse voor getoond.

Het digitale documentatiebestand sluit nog steeds onvolledig aan bij de landelijke website www.kunstenaars.nu. Dat vindt zijn oorzaak in technische complicaties en een verschil van mening over het structureren van gegevens. Mede omdat de landelijke dekking van www.kunstenaars.nu door het wegvallen van diverse CBK's steeds verder vermindert, overwegen diverse CBK's of zij met deze website moeten doorgaan. Stroom zal die afweging begin 2011 maken, mede op basis van gegevens over het rendement van kunstenaars.nu voor Haagse kunstenaars.

Daarnaast kent de website van Stroom een virtueel *bulletin board* ten behoeve van de Haagse kunstenaars, waarop (inter)nationale aankondigingen, oproepen, prijsvragen, *residencies*, en dergelijke worden geplaatst van (kunst)instellingen.

Kunstenaarsbestand

Per 31 december 2010 stonden 886 beroepsmatig erkende kunstenaars ingeschreven.

Leeftijd	Aantal
20-30 jaar	134 (15,1%)
31-40 jaar	222 (25,1%)
41-50 jaar	172 (19,4%)
51-60 jaar	178 (20,1%)
61-65 jaar	64 (7,2%)
65 jaar en ouder	116 (13,1%)

Toetsing

Haagse kunstenaars die als professioneel zijn getoetst, kunnen een beroep doen op de subsidieregelingen en op atelierbemiddeling van Stroom. De Toetsingscommissie komt 3x per jaar bijeen om degenen die zich nieuw bij Stroom hebben ingeschreven op professionaliteit te toetsen en erkende kunstenaars te hertoetsen. Zij doet dit aan de hand van de ingediende documentatie en informatie. Wie geen erkenning krijgt, kan op eigen verzoek na een jaar opnieuw worden getoetst. De erkenning als beroepsmatig beeldend kunstenaar geldt voor 5 jaar (maar kan in bepaalde gevallen ook korter zijn), voor academieverlaters 3 jaar. Toetsingscriteria worden gewogen in onderlinge samenhang: vakmanschap, kwaliteit en zeggingskracht van het werk, marktgerichte en publieke activiteiten, erkenning van het kunstenaarschap.

Kunstenaars in atelierwoningen
in Transvaal en Rivierenbuurt

De Toetsingscommissie kwam in januari, mei en september 2010 bijeen voor hertoetsing en toetsing van nieuwe aanmeldingen.

- 280 werden beoordeeld op professionaliteit
- 171 van hen werden erkend (van wie 56 academieverlaters)
- 61 werden niet erkend / uitgeschreven
- 48 kunstenaars konden wegens ontbrekende informatie/documentatie niet beoordeeld worden op professionaliteit

Ateliers

Website AtelierAntwoord

Stroom voert het gemeentelijk atelierbeleid uit voor de Haagse beeldend kunstenaars; een beleid dat gericht is op een goed en betaalbaar atelier en op het zo goed mogelijk begeleiden en faciliteren van professionele kunstenaars. In het kader van deze taak, gesprekken met het veld en op basis van de gemeentelijke notitie 'Ruimte voor de Kunst' is het plan ontstaan om een zogenaamde *toolkit* te ontwikkelen. Het zoeken naar oplossingen op het gebied van energieverbruik, indeling van ruimtes, opslag e.d. bij tijdelijke panden waren tevens aanleiding voor een dergelijke *toolkit*.

In 2010 is gewerkt aan de mogelijkheid om deze handreikingen m.b.t. (tijdelijke) panden voor kunstenaars in een website vorm te geven. Doel van de website AtelierAntwoord is om kennis, beheersoplossingen, regels, procedures, contacten en links te verzamelen, oplossingen /ideeën te genereren en deze vervolgens te ontsluiten voor kunstenaars. Naast het informeren en het aanreiken van praktische oplossingen zou een mogelijke nevenfunctie van de website het uitwisselen van ideeën, meningen en ervaringen op het gebied van atelierbeheer kunnen zijn, bijvoorbeeld door de toevoeging van een forum. Deze *toolkit* is niet alleen voor Den Haag van belang maar voorziet in een landelijke behoefte en is voor andere kunstenaars en atelierbeheerders in de Benelux bruikbaar. Naar verwachting zal de website voorjaar 2011 worden gelanceerd.

Atelierbemiddeling

Eind 2010 stonden op de atelierwachtlIJst 215 kunstenaars ingeschreven, waarvan 135 kunstenaars aangaven geen of een tijdelijk atelier te hebben. De ruimtevraag in 2010 was 9.609 m².

De wachtlIJst wordt periodiek opgeschoond. De laatste keer was dat begin 2010, de planning is om dat begin 2011 opnieuw te doen. Door de update in maart 2010 daalde de wachtlIJst aanvankelijk tot 125 ingeschrevenen. Eind 2010 was dit aantal dus weer opgelopen naar 215.

In 2010 is er in totaal 43x door Stroom bemiddeld bij de toewijzing van atelierruimte. Er is bemiddeld voor permanente ruimte (17x) en tijdelijke panden (24x). Er zijn in 2010 geen tijdelijke woningen beschikbaar gekomen vanwege het stilleggen van bouwplannen in verband met de kredietcrisis.

Atelierbestand

Eind 2010 waren via Stroom de volgende ateliers in gebruik:

Permanente ateliers/atelierwoningen	344
Tijdelijke ateliers	214
Tijdelijk woon/werkplekken Transvaal/Rivierenbuurt	22

Permanente ateliers

In 2010 is een kleine stijging in het aantal permanente ateliers te zien. De behoefte aan atelierwoningen blijft onder de kunstenaars onverminderd groot. Na een zorgvuldige inventarisatie van het achterstallige groot onderhoud aan de permanente voorraad zijn de onderhoudswerkzaamheden in 2010 gecontinueerd. De uitvoering van de werkzaamheden wordt aangestuurd door OCW Vastgoed. De inventarisatie van de panden is gedaan door NAVB Vastgoedmanagement.

In het verslagjaar is het pand Abraham van Beijerenstraat 4 door OCW Vastgoed beschikbaar gesteld als permanent atelierpand. Er zijn gesprekken gaande met kunstenaars die het pand in 2011 in gebruik willen nemen, tot die tijd heeft Stroom het pand in tijdelijk beheer. Het pand zal naar verwachting tien ateliers kunnen herbergen.

Tijdelijke ateliers

Naast permanente ateliers blijft de behoefte aan tijdelijke ateliers onder kunstenaars (zowel starters als kunstenaars die al langer hun beroep uitoefenen) groot. Het aantal tijdelijke atelierruimtes is gestegen van 180 (in 2009) naar 214 (in 2010); er is dus sprake van een groei aan tijdelijke ruimte. Een groot deel van de kunstenaars in Den Haag zal blijvend op deze tijdelijke en dus goedkope atelierruimte zijn aangewezen vanwege hun inkomenspositie.

Stroom Den Haag heeft in 2010 maar liefst 26 panden via de Dienst Stedelijke Ontwikkeling en de Dienst OCW Vastgoed en woningcorporatie Haag Wonen in beheer. In totaal gaat het om 10.295 m² aan ruimte voor kunstenaars, een iets hoger aantal vierkante meters dan in 2009 (9865 m²). In 2010 zijn twee nieuwe panden in beheer genomen en twee panden werden opgeleverd. De panden variëren in afmeting en functie van woonhuis tot fabriekshal en bieden werkruimte aan 214 kunstenaars. Vanuit de panden worden regelmatig culturele activiteiten ontplooid.

Adres tijdelijk pand	pers.	organisatie/ locatie	m ²
Sammersweg 2	10	Stichting in oprichting	300
Monsterseweg 4-6 (Villa Ockenburgh)	7	Stichting Z	250
1 ^e Lulofdwarsstraat 60 / Calandkade 156	25	Stichting Luca	900
Stuwstraat 285	2	Individueel kunstenaar	200
Lange Beestenmarkt 104/106/108	3	De Combinatie	250
Saturnusstraat 89/91	15	Stichting De Besturing	600
Acaciastraat 178b	5	Individueel kunstenaar	200
Ambachtsgaarde 8-10	1	Individueel kunstenaar	100
Herderinnestraat 16	3	Andergrond	150
Herderinnestraat 7	1	Individueel kunstenaar	100
Loosduinseweg 9	30	Stichting Ruimtevaart	1600
De Gaarde 466	1	Individueel kunstenaar	100
Oosteinde 70	7	Stichting Onderstroom	200
Noordwal 117	10	Vereniging Noordwal	200
Leeghwaterstraat 151	4	Stichting 8	250
Ambachtsgaarde 12	1	Individueel kunstenaar	75
Ambachtsgaarde 6 en 14	2	Geborgen kamers	100
Zuidwal 17	2	Baracca	20
Ambachtsgaarde 20-22	1	Individueel kunstenaar	100
Wolmaransstraat 57	1	Individueel kunstenaar	60
Wolmaransstraat 51	1	Individueel kunstenaar	60
Abraham van Beijerenstraat 4	6	Stichting Draadloos	400
Stortenbekerstraat 205-207	10	Stichting De Lagere School	1200
Christoffel Platijnstraat 15	10	Stichting Centrum	1250
Ambachtsgaarde 18	1	Individueel kunstenaar	100
	8	Stichting MOB	500
Weimarstraat 300	7	Stichting Deltateliers	1000
Totaal aantal personen	174	Totaal aantal m²	10.265

Transvaal en Rivierenbuurt

De vraag naar tijdelijke atelierwoningen onder kunstenaars en studenten van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten (KABK) en het Koninklijk Conservatorium (KC) is nog steeds groot. De avontuurlijke manier van wonen, de lage bruikleenkosten voor de sloopwoning, de levendigheid van Transvaal en het authentieke karakter van de Rivierenbuurt spreekt ze aan. De wachtlijst is gestegen tot 90 studenten/kunstenaars. Het aanbod aan atelierwoningen was in 2010 gering. Pas in oktober 2010 werd in Transvaal het nieuwe actiegeried aangewezen. In korte tijd zijn toen 10 woningen in beheer genomen. Begin 2011 zullen naar verwachting nog 15 woningen beschikbaar komen. De samenwerking met Haag Wonen in de Rivierenbuurt is vanaf 2008 succesvol gebleken. In deze wijk heeft Stroom 11 tijdelijke atelierwoningen in beheer gehad. De woningen waren beschikbaar tot 1 februari 2011. De woningen die Stroom via Vestia in beheer had zijn eind 2010 opgeleverd voor sloop.

Nieuwe bewoners krijgen een informatiepakket mee met onder andere tips over verzekeringen, het registreren bij instanties, onderhoud en belangrijke telefoonnummers. Daarnaast kunnen nieuwe bewoners sinds 2007 via Stroom een adreswijziging laten doorvoeren bij de Gemeente Den Haag. Deze voorheen schriftelijke wijziging kan nu doorgevoerd worden per email. Al deze ontwikkelingen zorgen intern voor een helder beleid en extern voor een eenduidige communicatie.

Stimulerende activiteiten voor Haagse kunstenaars

Stroom's stimulerende activiteiten ten behoeve van de Haagse kunst en kunstenaars laten een grote diversiteit zien, zijn toegesneden op behoeften en situaties en spelen veelal in op de actualiteit. In 2010 zijn deze stimulerende activiteiten geïntensiveerd. Naast het regelmatig verstrekken van informatie en het adviseren over de beroepspraktijk werden er tafelgesprekken en een informatiebijeenkomst georganiseerd, en werden de 'Ondertussen' presentaties met kunstenaars die een PRO of SPOT subsidie hebben ontvangen gecontinueerd. Wederom vond er een Invest Conferentie plaats. In afwijking van voorgaande jaren gaven de bezoekende curatoren geen lezingen, maar werd gekozen voor een meer besloten karakter waarbij ze met kunstenaars in gesprek gingen. Dit jaar werd in het kader van het versterken van internationale contacten en internationale zichtbaarheid wederom een studiereis georganiseerd, dit keer naar Brussel en Parijs en vond er een tentoonstelling in Brno plaats met de kunstenaars die een Premium subsidie hebben ontvangen. Voor het curatorenprogramma zijn meer buitenlandse curatoren uitgenodigd dan vorig jaar; de diverse (inter)nationale kunstenaars/curatoren hebben meer dan 200 atelierbezoeken bij kunstenaars in Den Haag afgelegd. In mei werd het nieuwe magazine DH// gelanceerd op Art Amsterdam.

Curatorenprogramma

Met het doel de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars te vergroten, reflectie op hun werk te bieden en in het verlengde daarvan ook de bekendheid met hun werk te stimuleren, nodigde Stroom ook dit jaar curatoren, kunstenaars en critici uit binnen- en buitenland uit om atelierbezoeken af te leggen bij Haagse kunstenaars. Anders dan andere jaren waarbij Stroom afhankelijk van de specifieke interesse van de bezoekende professional een ruime selectie van mogelijk te bezoeken kunstenaars aanbod, zijn de bezoeken tevens bepaald door de ingezonden reacties van kunstenaars op de open oproep op de website van Stroom. Een format dat we de komende jaren vast wensen te houden.

Dit jaar werden er 86 atelierbezoeken afgelegd door negen curatoren:

- **Jan van der Ploeg** (kunstenaar, Amsterdam) bezocht Robbin Heyker, Tom de Groot, Selma van Panhuis, Johan Gustavsson, Adela Economou Krubnerova, Floris Schönfeld, Jessica de Boer, Thijs Fokkens
- **Silke Opitz** (freelance curator, Weimar) bezocht Maja Bekan, Marjolijn van der Meij, Karola Pezarro, Tim Breukers, Bas de Boer, Ohad Ben Shimon, Nishiko, Robin de Goede, Lisa van Bommel, Caroline Grijsen
- **Gijs Frieling** (kunstenaar, voormalig directeur W139, adviseur Rijksbouwmeester, Nijmegen) bezocht Angeline Dekker, Femmy Otten, Sarina Missot, Mil Ceulemans, Marius Lut, Maarten Demmink, Marie Civikov, Iwan van 't Spijker, Natasja van Kampen
- **Ulay** (kunstenaar, Amsterdam) bezocht Claudia Mannigel, Kees Koomen, Barbara Ellison, Jessica de Boer, Basten Stokhuyzen, Ohad Ben Shimon, Eric Schrijver, Floris Schönfeld, Michiel Pijpe, Yoko Seyama & Lyndsey Housden
- **Lene ter Haar** (curator Schunck, Heerlen) bezocht Fabrice Schomberg, Johan Nieuwenhuize, Leontine Lieffering, Thijs Fokkens, Wolfgang Bittner, Jeroen Uyttendaele
- **Barnaby Drabble** (curator, schrijver, docent, Zurich) bezocht Marisa Polin, Martin Sjardijn, Basten Stokhuyzen, Rachel Bacon, Eric Schrijver, Denis Oudendijk, Selena Savic, Annechien Meier, gerlach en koop, Vincent van Gerven Oei
- **Alexandra Blättler** (curator COALMINE, BINZ39, freelance curator, schrijver, Zurich) bezocht Navid Nuur, Sagi Shutrit, Edjerkan Tastekin, Marius Lut, Ton Schuttelaar, Bart Benschop, gerlach & koop, Nishiko, Channa Boon, 1646
- **Annette Schemmel** (freelance curator, schrijver, Berlijn) bezocht Ahmet Polat, Magdalena Pilko, Channa Boon, Topp & Dubio, Wolfgang Bittner, Maja Bekan, Veniamin Kazachenko, Indre Klimaite, Floris Schönfeld, Lilian Kreutzberger, DCR gueststudios
- **Pierre Courtin** (curator, director Duplex, Sarajevo) bezocht Sara Rajaei, Marisa Polin, Jessica de Boer, Denis Oudendijk, Harold de Bree, Marjolijn van der Meij, Mirjana Vrbaski, Anna J. van Stuijvenberg, Martijn Koolstra, Magali Reus, Dan Walwin, Angeline Dekker

Atelierbezoeken Stroom

Naast de atelierbezoeken door kunstenaars en curatoren, verrichtte de staf van Stroom atelierbezoeken bij tientallen studenten en Haagse kunstenaars.

DH// Magazine about art in Den Haag

In mei 2010 werd de tweede uitgave van dit gratis en tweetalige magazine over 'Art in Den Haag' uitgebracht. Het magazine is ontstaan uit enthousiasme en verwondering over de dynamiek, veelzijdigheid en eigenzinnigheid van de beeldende kunsten in Den Haag. DH// toont Den Haag als een plek voor experiment en verschil. Het laat de beweeglijkheid van de infrastructuur zien met speciale bijdragen van kunstenaars en auteurs. DH// is opgezet om de zichtbaarheid van de kunst en kunstenaars zowel nationaal en internationaal te vergroten. DH// vond gretig aftrek op de internationale beurs Art Amsterdam, bij internationale instituten en curatoren, en Nederlandse ambassades in het buitenland. Het ligt op verschillende plekken in Nederland en Den Haag (van kunstenaarsinitiatieven, galleries, kunstinstututen, theaters, tot open atelierdagen en festivals) en wordt door velen in de Haagse kunstwereld actief gebruikt als middel om de Haagse kunst voor het voetlicht te brengen. De tweede uitgave is net zoals DH/ zeer positief ontvangen. De totale oplage van 8.000 is bijna op (zie p. 66).

'One on One' 12 februari t/m 21 maart 2010 Dům umění (House of Arts) Brno Moravië (CZ), curator Radek Váňa, tentoonstellingsontwerp Zwart Schaap

Tentoonstelling met: Rachel Bacon, Milan Houser, Jan Nálevka, Zeger Reyers, Kateřina Šedá, Marleen Sleeuwits (zie p.10).

'The Object as Never Seen Before (Who Said the World Was Round)' Alon Levin 26 t/m 30 mei 2010 Art Amsterdam

Tentoonstelling ter gelegenheid van haar 20-jarig jubileum nam Stroom voor de tweede keer deel aan de kunstbeurs Art Amsterdam; met een solopresentatie van Alon Levin. Op de beurs lanceerde Stroom tevens het magazine DH// waarvan bijna 2000 exemplaren zeer actief onder het beurspubliek werden verspreid (zie p. 12).

Stroom Invest Conferentie 31 mei t/m 4 juni 2010

De PRO Stroom Invest subsidie levert een bijdrage aan het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars, ondersteunt hen in hun ontwikkeling en is bedoeld om academieverlaters aan de stad te binden. Om hen een extra impuls te geven is begin juni de vierde Invest Conferentie georganiseerd voor kunstenaars aan wie in 2009 een Invest subsidie is toegekend: Jessica de Boer, Susanne Bruynzeel, Sarah Carlier, Thijs Fokkens, Rozemarijn Lucassen, Hiromi Nishimoto (Nishiko), Fabrice Schomberg, Floris Schönfeld, Tom Tlalim, Daan Brinkmann, Johan Gustavsson, Joost Nieuwenburg, Navid Nuur, Clara Palli Monguilod.

Nederlandse en buitenlandse curatoren bezochten ateliers van Haagse kunstenaars, werden in een avondprogramma geïnterviewd over hun curatorschap en bezochten kunstinstellingen, kunstenaarsinitiatieven en galleries in de stad. Ook leden van de adviescommissie PRO legden in dit kader atelierbezoeken af. Stroom zet deze contacten later breder in t.b.v. Haagse kunstenaars door de zichtbaarheid d.m.v. tentoonstellingen, presentaties en uitwisselingen te vergroten.

Tijdens de Invest Conferentie in 2010 vonden 129 atelierbezoeken plaats door de curatoren: Michel van Dartel (V2), Amy Dickson (Tate Modern), Zoran Eric (Centre for Visual Culture, Museum of Contemporary Art, Belgrado), Alenka Gregoric (Museum and Galleries of Ljubljana), Renske Janssen (Witte de With, Center for Contemporary Art), Rahma Khazam (onafhankelijk curator), Kerstin Niemann (Van Abbemuseum), Filipa Ramos (onafhankelijk curator), Brigitte van der Sande (onafhankelijk curator) en door de commissieleden Justin Bennett, Suzanne Wallinga, Jean van Wijk, Martina Florians, Martijn van Boven.

Studiereis naar Brussel en Parijs voor kunstenaarsinitiatieven 18 t/m 22 september 2010

Aan de studiereis 2010 namen acht vertegenwoordigers van Haagse kunstenaarsinitiatieven deel: Arnoud Dijkstra (Satellietgroep), Doris Ebner (Galerie West), Hicham Khalidi (TAG), Floris Kruidenberg (1646), Mandy Prins (Nest), Ineke Sleeuwendoek (JCA DE KOK), Basten Stockhuyzen (Stichting Z) en Tineke van Veen (DCR Gueststudios). De deelnemers aan deze reis namen gedurende vijf dagen aan de hand van een intensief programma kennis van het culturele en artistieke klimaat van deze steden. Op het programma stonden onder andere bezoeken aan relevante kunstlocaties (van museale instellingen en galleries tot ateliercomplexen en kunstenaarsinitiatieven). Daarnaast bood de reis aan de deelnemers uitgebreid de gelegenheid om in gesprek te gaan met sleutelfiguren zoals organisatoren, curatoren, kunstenaars en beleidsmakers. Ook werden atelierbezoeken aan kunstenaars afgelegd.

De deelnemers waren enthousiast over de reis en zien mogelijkheden voor toekomstige samenwerking, zo kon worden opgemaakt uit de evaluatiebijeenkomst van 15 november 2010. De reis bood ook inzicht in de zeer uiteenlopende financiële modellen van de bezochte instellingen, en gaf daarmee interessante en mogelijk bruikbare alternatieven voor de deelnemende Haagse initiatieven.

Informatiebijeenkomst voor Haagse kunstenaars 11 januari 2010

Ieder jaar organiseert Stroom een bijeenkomst met als doel om Haagse kunstenaars te informeren over één of meerdere aspecten van haar beleid. In 2009 werden in de informatiebijeenkomst diverse modellen van representatie/vertegenwoordiging voorgelegd. Hiertoe waren sprekers/kunstenaars uitgenodigd om inspirerende visies en ervaringen te delen. Op basis van deze informatiebijeenkomst en van feedback vanuit het werkveld werd besloten om een digitaal platform te ontwikkelen; waarbij gedacht wordt aan een weblog. Met een aantal kunstenaars (Robert Verhaaf, Iebele Abel, Marisa Polin) zijn in 2010 diverse gesprekken gevoerd met kunstenaars die zelf een weblog hebben of daar regelmatig voor schrijven om op basis van deze adviezen input te leveren voor een nieuwe weblog voor en door kunstenaars in Den Haag.

Tevens werd in de informatiebijeenkomst van januari aandacht besteed aan twee specifieke activiteiten van het stimulerend beleid van Stroom: de onderzoeksopdracht die Stroom aan architect Sebas Veldhuisen heeft gegeven en nieuwe uitgaven van de Premiumpublicaties.

Sebas Veldhuisen presenteerde het onderzoek dat hij in samenwerking met Raúl Wallaart heeft gedaan naar alternatieven en oplossingen voor beheersmatige aspecten in (tijdelijke) atelierpanden op het gebied van energie, water, opslag e.d. De resultaten zijn uiteindelijk opgenomen in de website AtelierAntwoord (zie p. 68).

Prijzen

Aanmoedigingsprijs 2010, Andrea Freckmann, Iona Hoogenberk en Kirsten Schuil

3 juli 2010 KABK Den Haag

Jaarlijks reikt Stroom Den Haag aanmoedigingsprijzen uit aan afgestudeerden van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag. Een onafhankelijke jury bestaande uit kunstenaar **Helen Verhoeven**, curator en critica **Suzanne Wallinga**, kunstenaar en organisator **Floris Kruidenberg** en (namens de KABK) kunstenaar en docent Grafisch Ontwerpen **Michel Hoogervorst** bezocht de eindpresentatie van meer dan 200 studenten. De jury was verheugd over de constante hoge kwaliteit in de presentaties, over de gehele breedte van afdelingen heen. Drie presentaties sprongen daar bovenuit. De jury was verrast door de schilderijen van **Andrea Freckmann** (afdeling Beeldende Kunst). Vooral de zelfverzekerde composities sprongen in het oog. Daaruit spreekt een goed gevoel voor het opbouwen van een scène, voor het creëren van spanning in de compositorische vlakken. Het zijn schilderijen die de toeschouwer uitnodigen om door het beeld te reizen en mee te kijken in het schilder- en denkproces van de maker.

Iona Hoogenberk (afdeling Beeldende Kunst) overtuigde met een heldere en eenvoudige presentatie van een complex en gelaagd project. Twee synchroonlopende diapresentaties tonen het proces van opbouw en afbraak van een stenen huisje op de binnenplaats van de kunstacademie. Het bouwen van een eigen huis zou men kunnen zien als een belangrijke levensbehoefte van de mens, als een *rite de passage* of bijvoorbeeld als een daad van autonomie en zelfbeschikking. Al deze verworvenheden worden echter binnen de context van het project weer ondergraven, letterlijk weer afgebroken.

Kirsten Schuil (afdeling Grafisch Ontwerpen) viel op met het werk 'Mist', een videopresentatie over de invloed van de media op onze perceptie van belangrijke gebeurtenissen. De video toont in negen opeenvolgende scènes een virtuele reconstructie van locaties die het decor zijn geweest van recente nieuws items. Kirsten Schuil toont ons een sterk gereduceerde weergave van de plekken: veel details zijn weggelaten, mensen zijn afwezig. Het levert indringende, bijna serene beelden op die de kijker opmerkelijk genoeg juist bewuster lijken te maken van de dramatiek van de betreffende gebeurtenissen.

Studiereis voor kunstenaarsinitiatieven naar Brussel en Parijs

Bijlagen

Hoorns met evenwijdige assen Collectie Museum Waalsdorp

Bibliotheek

Stroom Den Haag zal de komende jaren nadrukkelijker haar rol en functie als kenniscentrum op het gebied van de stedelijke omgeving uitdragen. Het letterlijke hart daarvan is de zeer veelzijdige verzameling boeken en tijdschriften die wordt aangelegd. De bibliotheek van Stroom is echter meer dan een verzamelplek van boeken, zij belichaamt het idee van de bibliotheek als creatieve plek. Het belang van de afzonderlijke boeken wordt vergroot door de context waarin ze geplaatst zijn binnen de collectie. Door de nabijheid van verwante boeken kunnen bestaande thema's uitgebreid worden, of kunnen nieuwe thema's ontstaan die van belang zijn voor het programma van Stroom.

In 2010 is de digitale database van de bibliotheek voltooid. Aan het eind van het jaar bestond de collectie uit 4696 boeken, allen ingevoerd met een titelbeschrijving, een korte omschrijving van de inhoud en met trefwoorden waarop in het bestand gezocht kan worden. De verwachting is dat de gehele database gekoppeld zal worden aan de website van Stroom, zodat deze ook via het internet geraadpleegd kan worden. Geïnteresseerden kunnen niet alleen zien of een bepaald boek aanwezig is, maar ook welke onderwerpen worden uitgediept in de bibliotheek.

Doorlopend worden dossiers aangelegd en uitgebreid over kunstenaars, architecten, vormgevers en fotografen waarmee Stroom gewerkt heeft, en over diverse onderwerpen die van belang zijn voor het programma en ons beleid. Bijvoorbeeld de discussie rond de bezuinigingen op kunst en cultuur zoals die in de kranten en tijdschriften gevoerd werd vanaf de Tweede Kamer verkiezingen in 2010, en de doorgaande berichtgeving over het onderwerp 'voedsel en steden' in het kader van het Foodprint programma.

Naast de boeken zijn tot nu toe meer dan 400 dvd's en video's verzameld met opnames van de lezingen die in Stroom zijn gegeven. Dit archief kan door de bezoekers ter plekke bekeken worden en vormt een collectie die in de loop van de tijd aan belang wint, omdat kunstenaars aan het begin van hun internationale carrière hier een lezing gaven over hun beroepspraktijk, of omdat een onderwerp besproken werd dat nog steeds in de belangstelling staat zoals de vormgeving van informatie. Helaas hebben de aankomende bezuinigingen Stroom er toe gedwongen om het aantal videoregistraties te verminderen; slechts een selectie lezingen en debatten wordt nog op video vastgelegd. Het gaat dan om die activiteiten waarvan verondersteld kan worden dat zij een 'langdurige werking' hebben, zoals bijvoorbeeld de lezingenserie 'The Knight's Move'. Er is ook een interessante collectie binnen- en buitenlandse tijdschriften te raadplegen die een beeld geeft van de meest actuele ontwikkelingen op het gebied van kunst, architectuur, en vormgeving.

Veel van de boeken en tijdschriften die verzameld zijn in de bibliotheek, zijn moeilijk te vinden in de boekhandels of in andere bibliotheken in Den Haag. Het is van groot belang dat er een plek is waar literatuur rond gespecialiseerde thema's actief openbaar gemaakt wordt voor kunstenaars, studenten en een algemeen publiek dat geïnteresseerd is in het kunst- en architectuurprogramma van Stroom Den Haag.

De bibliotheek vormt een onmisbare bron van kennis en input voor het Stroomprogramma en wordt ook veelvuldig geraadpleegd door kunstenaars, ontwerpers en architecten, door wetenschappers en studenten van (kunst)academies door het hele land en zelfs door mensen uit het buitenland. Het belang van de bibliotheek wil Stroom in de toekomst nog verder onderstrepen en inzetten door het organiseren van speciale 'bibliotheeksessies' die open zijn voor publiek.

Publicaties

In beperkte mate geeft Stroom publicaties uit die gerelateerd zijn aan actuele tentoonstellingen en eigen projecten. Deze kunnen aan de Hogewal, bij diverse boekhandels en via de website van Stroom aangeschaft worden.

Boeken

SCH Forever

Stadsgids Scheveningen

Redactie: George Vermij, Francien van Westrenen (Stroom Den Haag), Peter Zuiderwijk

Tekst: George Vermij (verhalen en interviews), Marcel Teunissen en Larry de Jager,

Trips4Vips (architectuuronderzoek en beschrijvingen)

Vormgeving: Peter Zuiderwijk en Karin Mientjes

Fotografie/illustratie: Peter Zuiderwijk

Taal: Nederlands

ISBN 978-90-73799-69-1

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Stroom Premium: Marleen Sleeuwits

De transparantie van schijn / The transparency of appearance

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Mischa Andriessen

Vormgeving: Thonik

Fotografie: Marleen Sleeuwits

Taal: Nederlands/Engels

ISBN/EAN: 978-90-73799-68-4

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Stroom Premium: Zeger Reyers

Let it grow

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Radek Vána

Vormgeving: Thonik

Fotografie: Yvonne van den Broek, Bram van der Heijden, Rob Kollaard, Hans van

Maaren, Ido Menco, Riet Molenaar, Zeger Reyers, Erik de Vries, Martin Zwaan

Taal: Nederlands/Engels

ISBN/EAN: 978-90-73799-66-0

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Stroom Premium: Rachel Bacon Float

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Tanja Elstgeest

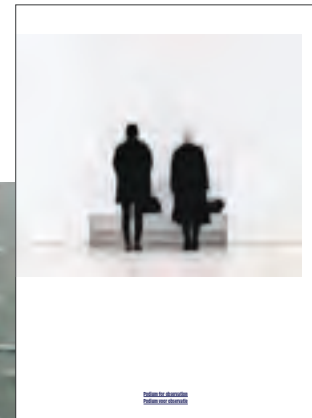
Vormgeving: Thonik

Fotografie: Rachel Bacon, Hannah Kalverda

Taal: Nederlands/Engels

ISBN/EAN: 978-90-73799-67-7

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Tijdschriften, brochures, folders

DH// Magazine about art in Den Haag

DH// is de tweede uitgave van het gratis magazine over hedendaagse kunst in Den Haag. Met de distributie in Nederland en internationaal biedt het een gids over de culturele infrastructuur in Den Haag.

Hoofdredactie: Connie van Driel

Redactie: Connie van Driel, Arnold Mosselman, Mischa Poppe, Francien van Westrenen (Stroom Den Haag) i.s.m. Welmer Keesmaat

Eindredactie: Lynne van Rhijn

Tekst: Vincent de Boer, Arnold Mosselman, Joost Rekveld, Arno van Roosmalen, George Vermij, Heidi Vogels, Albert Wulffers e.a.

Film research: Nico Bunnik

Vormgeving: Welmer Keesmaat / KSMT Design

Fotografie: diverse fotografen

Kunstenaarsbijdragen: Justin Bennett, Gracia Khouw, André Kruysen, Alon Levin

Taal: Nederlands/Engels

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Podium voor observatie / Podium for observation

Deze publicatie vormt een podium voor het beeldmateriaal en de teksten, die zijn samengebracht aan de hand van de trefwoorden licht, natuur, perceptie en wetenschap.

Deze vormden tevens het kader voor de tentoonstelling 'Test Assembly'.

Samenstelling: Laure van den Hout, Kaja Wie van der Pas

Redactie: Jane Huldman, Arno van Roosmalen (Stroom Den Haag)

Tekst: Kaja Wie van der Pas, Laure van den Hout, Maarten de Kroon, Gerrit Willems, Paul Scheerbaert

Vormgeving: Laure van den Hout

Fotografie: diverse fotografen

Taal: Nederlands/Engels

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Voedsel voor de stad. Een veldonderzoek

Het onderzoek 'Voedsel voor de stad. Een veldonderzoek' werd in opdracht van InnovatieNetwerk verricht door Stroom Den Haag in het kader van 'Foodprint. Voedsel voor de stad'. In dit rapport wordt onderzocht of er in de stad wensen leven om plaatselijk voedsel te produceren.

Redactie: Stroom Den Haag / InnovatieNetwerk

Tekst: Drees Koren, Marlinde Koopmans, Ger Vos (inleiding)

Vormgeving: Stroom Den Haag, Thonik (omslag)

Fotografie: diverse fotografen

Taal: Nederlands

Uitgever: Stroom Den Haag / InnovatieNetwerk

Speak, Memory

Begeleidende teksten bij tentoonstelling 'Speak, Memory'

Redactie en tekst: Stroom Den Haag

Vormgeving: Stroom Den Haag

Fotografie: diverse fotografen

Taal: Nederlandse en Engelse versie

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Stroom Den Haag Jaarverslag 2009

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Stroom Den Haag, essays van Brigitte van der Sande, Alied Ottevanger, Danielle Arets

Fotografie: diverse fotografen

Vormgeving: Thonik

Taal: Nederlands

Uitgever: Stroom Den Haag, 2010

Nieuwe media

Architectuuragenda Den Haag

De Architectuuragenda Den Haag is een maandelijks digitale agenda waarin alle architectuurgerelateerde activiteiten in Den Haag en omgeving worden vermeld. De agenda kreeg in 2010 een zesde jaargang en werd naar een relatiebestand verstuurd met circa 1300 email adressen; hetgeen ongeveer eenzelfde aantal is als in 2009. De redactie van de agenda ligt in handen van Stroom Den Haag, maar ze betreft veel van haar kopij van architectuurpartners zoals BNA Kring Haaglanden, HaAC en Het Nutshuis. De agenda biedt ook een aantrekkelijk communicatieplatform voor de activiteiten van de gemeente Den Haag en kunstenaarsinitiatieven. De agenda kwam in 2010 tien keer uit; in de maanden januari en juli kwam er geen uitgave. De Architectuuragenda is ook op internet te raadplegen via de website van Stroom.

Facebook fan pagina (www.facebook.com/stroomdenhaag)

De Facebook pagina van Stroom Den Haag heeft in de loop van 2010 veel nieuwe 'fans' aangetrokken. Eind 2010 stond het aantal 'volgers' op ruim 1600. De posts van Stroom Den Haag werden in 2010 door gemiddeld 67.000 mensen per maand bekeken (men hoeft niet aan Facebook verbonden te zijn om de Stroom pagina te bezoeken). Hiervan leverde circa 6 % ook werkelijk feedback door middel van commentaren of 'vind ik leuk' meldingen. Naast berichten, links en foto's die (in ruime zin) betrekking hebben op het programma van Stroom, wordt er ook incidenteel aandacht gevraagd voor nieuwsfeiten, acties en berichten die de culturele wereld in het algemeen aangaan.

Foodprint weblog (www.foodprint.stroom.nl)

Het Foodprint weblog dat in 2009 is opgestart, is in 2010 voortgezet. Naast alle informatie over het Foodprintprogramma, worden op dit blog vrijwel dagelijks nieuwe berichten geplaatst rond het thema 'voedsel en de stad'. Het Foodprint weblog wordt dagelijks door gemiddeld 100 mensen bezocht, met uitschieters naar boven en naar beneden afhankelijk van het bericht van de dag. Het blog bevat ook foto-albums waarop de voortgang van Foodprint-projecten als 'Eetbaar Park' en 'Foodscape Schilderswijk' wordt bijgehouden.

INDEX Actuele Kunst Den Haag

De digitale tentoonstellingsagenda INDEX Actuele Kunst Den Haag wordt maandelijks naar een bestand van ca. 3750 belangstellenden verstuurd. In 2010 zijn er tien edities de deur uitgegaan (juli/augustus en december/januari worden gecombineerd). De INDEX biedt een compact overzicht van de belangrijkste activiteiten op het gebied van de actuele kunst in Den Haag, met veel aandacht voor alternatieve plekken en de kunstenaarsinitiatieven. De INDEX is ook op internet te raadplegen via de website van Stroom. In 2010 is via een enquête onder zowel gebruikers als deelnemers onderzocht hoe de agenda in de toekomst het best verspreid en ingevuld kan worden. In 2011 zullen deze uitkomsten verwerkt worden en leiden tot een nieuwe aanpak.

Website Stroom Den Haag (www.stroom.nl)

De bezoekersaantallen van de website zijn in 2010 wederom gestegen ten opzichte van het vorige jaar. In totaal waren er in 444.800 unieke bezoekers, een frequentie van ruim 37.000 per maand (in 2009 lag het gemiddelde op 32.000 per maand). De bezoekers van de website zijn voor circa 57 % afkomstig uit Nederland. De rest is verspreid over de Verenigde Staten (7 %) en de ons omringende EU landen (1 tot 2 % per land). Op de website zijn alle activiteiten van Stroom te vinden, van het volledige programma van tentoonstellingen, lezingen en projecten (heden, verleden en toekomst) tot het stimulerend beleid voor Haagse kunstenaars, subsidies en ateliers. Andere vaste onderdelen zijn het *bulletin board* voor Haagse kunstenaars, een lijst met nieuwe aanwinsten in de bibliotheek en Stroom Tips van medewerkers van Stroom.

Twitter (www.twitter.com/stroom_denhaag)

In januari 2010 is Stroom Den Haag gestart met een Twitter account. Via korte berichten en links naar meer informatie op de Stroom website, werd aandacht besteed aan de Stroom activiteiten. Vanuit de overweging dat er een discrepantie is tussen het vluchtige karakter van tweets en het karakter van het programma van Stroom (inhoudelijk, verdiepend, zoekend naar nuance), en omdat het aantal volgers relatief bescheiden bleef, is in juni 2010 besloten 'het getwitter' te staken.

Website Haagse kunstenaars (www.haagsekunstenaars.nl)

Het digitale documentatiebestand vergroot de zichtbaarheid van de Haagse kunstenaars. Behalve het zoeken naar Haagse kunstenaars en het inschrijven als kunstenaar, is het voor ingeschreven kunstenaars ook mogelijk om het eigen dossier online te actualiseren. Daarnaast is het mogelijk om via de website van Stroom een virtueel *bulletin board* ten behoeve van de Haagse kunstenaars te bekijken. Het digitale documentatie-bestand sluit aan bij de landelijke website (www.kunstenaars.nu).

In 2010 zijn ook voorbereidingen getroffen voor **AtelierAntwoord**, een digitale *toolkit* die een bijdrage van Stroom is aan de (landelijke) vraag naar een centrale plek met de complete informatie over het organiseren van (tijdelijke) atelierpanden (zie p. 55). Ook het **blog voor Haagse kunstenaars**, dat als platform voor informatie-uitwisseling, debat en overleg een bijdrage kan leveren aan de beroepsuitoefening van Haagse kunstenaars en, als opvolger van het Haags Overleg Kunstenaarsverenigingen (HOKV), aan beleidsvorming door Haagse kunstinstellingen en organisaties, is in 2010 voorbereid. Beide zullen in 2011 'in de lucht gaan'.

Ontvangsten

De ontvangsten van uiteenlopende groepen betreffen studentenbezoeken, boekpresentaties, formele ontvangsten, tafelgesprekken, gastorganisatoren, groepsbezoeken door instellingen van buiten maar ook uit Den Haag. Inhoudelijk is er altijd aansluiting bij het programma en/of het algemene beleid van Stroom. Met de ontvangsten laten we vaak nieuwe publieksgroepen op een aangename, informele en vanzelfsprekende manier kennis maken met Stroom en met facetten van het programma. Deze bijeenkomsten zijn bovendien nuttig voor ons relatienetwerk maar ook om draagvlak te creëren voor het beleid en het programma van Stroom. De tafelgesprekken gaan gepaard met een diner en blijken een geslaagde formule om op een informele en vrije manier met elkaar in gesprek te gaan, tot verdieping te komen en aan het verkozen thema input te geven. Met het oog op de aanstaande bezuinigingen heeft Stroom besloten om de succesformule van de tafelgesprekken aan te bieden aan derden. Dat leidde dit jaar al tot offertes aan Vereniging Deltametropool en het Smal Beraad.

In de rubriek 'Ontvangsten' zijn activiteiten opgenomen die op eigen initiatief van Stroom zijn ontstaan, op verzoek én in opdracht van derden (let wel: hieronder staan alleen die activiteiten die niet elders in het kader van een ander programma zijn genoemd).

Januari

- Tafelgesprek Vereniging Deltametropool, doelstelling is het omvormen van de losse verzameling steden, stadjes en dorpen in het westen van Nederland tot een goed functionerend stedelijk netwerk. Leidt tot contacten met betrokkenen uit het bedrijfsleven w.o. Siemens, Schiphol Group, Havenbedrijf Rotterdam, Connexion Holding BV, Albert Heijn

Februari

- Ontvangst en rondleiding CKV-coördinatoren i.v.m. tentoonstelling 'Up to You'

Maart

- Rondleiding studenten tentoonstelling 'Up to You'
  - o.l.v. Thomas Lommee
- Rondleiding studenten ArtScience KABK tentoonstelling 'Up to You'
- Rondleiding studenten diverse afdelingen KABK tentoonstelling 'Up to You'
  - o.l.v. Liesbeth van Abbe
- Ontvangst leerlingen 4e klas VWO Haags Montessori Lyceum

April

- Ontvangst architectuurstudenten T.U. Eindhoven

Mei

- Ontvangst leerlingen 4e klas HAVO Veurs Lyceum

Juli

- Ontvangst gezelschap i.v.m. excursie langs projecten van OMA i.s.m. Vlaams-Nederlands Huis deBuren (Brussel)

Test Assembly Opening

Augustus

- Ontvangst 1e jaars KABK studenten
- Ontvangst gemengde groep KABK studenten o.l.v. Johan Gustavsson

September

- Ontvangst studenten TU Delft
- Rondleiding leerlingen 4e klas HAVO Veurs Lyceum

Oktober

- Ontvangst 1e jaars KABK studenten o.l.v. Channa Boon
- Ontvangst 3D studenten KABK

November

- Ontvangst leerlingen 4e klas VWO Veurs College
- Ontvangst studenten CMV Haagse Hogeschool

December

- Tafelgesprek Smal Beraad, Ruimte en Economie, door een gezelschap van provinciaal bestuurders en politiek betrokkenen i.v.m. de mondiale economische ontwikkelingen o.l.v. Felix Rottenberg
- Rondleiding 'Speak, Memory' aan gemeenteambtenaren uit Haarlem

Sponsors/Subsidiënten/Opdrachtgevers

- Amateursportvereniging Nut & Genoegen
- Binder Groenprojecten
- BNA
- European
- Fonds 1818
- G'Aarde Gezonde Gronden
- Gemeente Den Haag
  - Dienst OCW, Sector Cultuur
  - Dienst OCW, afdeling Vastgoed
  - Dienst Stadsbeheer – Jaar van het Groen
  - Dienst Stedelijke Ontwikkeling
- HaAC
- HaagWonen
- Ingenieursbureau Den Haag
- InnovatieNetwerk
- Mexicaanse Ambassade in Nederland
- Ministerie LNV – Programma Lekker Groen
- Mondriaan Stichting
- Natuurlijk Kleurrijk
- Ontop BV
- Orio architecten
- Stichting DOEN
- Stichting Urbaniahoeve
- Stimuleringsfonds voor Architectuur
- RAI Amsterdam
- Terrafino
- Uitgeverij Boom/SUN

Personeel en organisatie

Bestuur

- benoeming voor 4 jaar, 1x herbenoembaar
- Winnie Sorgdrager, voorzitter
- Klaas Hoekstra, penningmeester
- Gert Dumbar
- Jeanne van Heeswijk,
- Albert Wulffers
- Vera Yanovshtchinsky

Personeelsleden

- Wytse Bakker, consultant atelierbeleid, afdeling SD&A
- Hildegard Beijersbergen-Blom, medewerker communicatie
- Vincent de Boer, adviseur/begeleider kunst en de openbare ruimte
- Connie van Driel, hoofd afdeling SD&A
- Jane Huldman, hoofd productie bureau
- Dorien Jansen, medewerker secretariaat
- Marieke Klos, hoofd receptie / huismeester
- Maaïke Lauwaert, programmamaker beeldende kunst
- Arnold Mosselman, bibliothecaris
- Bas Mulder, hoofd bedrijfsvoering
- Lidwien Nielander, medewerker secretariaat
- Liesbeth Nieuwenweg, medewerker communicatie, redactie website
- Mischa Poppe, medewerker afdeling SD&A

- Peter de Rooden, ontwikkelaar/organisator kunst en publiek domein
- Cora Roorda van Eijsinga, medewerker receptie
- Arno van Roosmalen, directeur
- Peter Tolenaars, medewerker receptie
- Ira van der Valk, medewerker documentatie / boekverkoop / archief, afdeling SD&A
- Francien van Westrenen, programmamaker architectuur

Freelance medewerkers / stagiaires / vrijwilligers

- Loes Aarts
- Henk Augustijn
- Bas de Boer
- Lisa van Bommel
- Krista te Brake
- Harold de Bree
- Marc Claeijs
- Floris Duijvestein
- Eveline van Egdome
- Hans Eijkenboom
- Johan van Gemert
- Corinne Groot
- Tom de Groot
- Rosa Hagen
- Robbin Heyker
- Arthur de Hart
- André de Kam
- Rob Kollaard
- Simon van Kray
- Dirk Lansink
- Hein van Liempd
- Rozemarijn Lucassen
- Jeroen Manders
- Annechien Meier
- Marjolijn van der Meij
- Ingrid Mol
- Joost Nieuwenburg

- Arianne Olthaar
- Ingrid Rekers
- Ton Schuttelaar
- Mylène Siegers
- Barbara Smeenk
- Ejderkan Tastekin
- Nies Vooijs
- Riet Vooijs

Toetsingscommissie beroepsmatigheid

- Simone van den Heuvel
- Maurits van de Laar
- Maarten Schepers
- Zagara
- Marian Zult

Commissie PRO subsidies

- Tiong Ang
- Rachel Bacon
- Justin Bennett
- Martijn van Boven
- Els Fiers
- Martina Florians
- Frank Koolen
- Minke Themans
- Suzanne Wallinga
- Jean van Wijk

Architectuurredactie

- Sebas Veldhuisen
- Jord den Hollander
- David Hamers
- Lotte Haagsma
- Martin Verwoest

Financiële gegevens 2010

De staat van baten en lasten over het jaar 2010 is afkomstig uit de jaarrekening 2010. Deze is gecontroleerd door Capacc Accountants.

Baten	
Opbrengsten	95.389
Bijdragen	
- subsidie gemeente Den Haag	
ikv Meerjarenbeleidsplan	2.408.811
- overige subsidies gemeente Den Haag	242.493
- overige bijdragen	217.437
	2.964.130
Lasten	
Beheerslasten personeel	312.574
Beheerslasten materieel	365.278
Activiteitenlasten personeel	639.861
Activiteitenlasten materieel	
- Voorwaardenscheppend beleid	937.683
- Inhoudelijk beleid	715.345
	2.970.742
Rentebaten	18.837
Exploitatiesaldo	12.226
Resultaatverdeling	
Onttrekking bestemmingsreserves	
- Stimulerende activiteiten	79.245
- Magazine DH//	32.238
- flankerend beleid	12.000
- Objectsubsidie ateliers	24.000
	147.483
Toevoeging aan bestemmingsreserves	-15.000
- Herhuisvesting	-86.856
- Stimulerende activiteiten	
- Ouborgprijs	-26.103
- Onderhoud Kunst in de Openbare Ruimte	- 2.500
- Risicodekking architectuurplatform	-29.250
	- 159.709
Toevoeging algemene reserve	0

Specificatie Activiteitenlasten materieel Voorwaardenscheppend beleid

Voorwaardenscheppend beleid algemeen	5704
Toetsing beroepsmatigheid	12.584
Documentatiebestand	2.302
	20.590
Subsidiebeleid	
Algemene kosten	21.767
SPOT tentoonstellingsubsidie	103.199
SPOT groeps tentoonstellingsubsidie	54.432
SPOT documentatiesubsidie	81.100
PRO kunstprojecten	207.535
PRO Invest	40.000
PRO Premium	20.000
PRO Onderzoeksubsidies	47.528
PRO kunstenaarsinitiatieven	39.000
	614.561
Stimulerende activiteiten	
Ondertussenpresentaties	2.564
SPOT presentaties	
- 'Moth House' – Thom Vink	4.586
Invest programma	18.262
Premium tentoonstellingen	41.718
Premium publicaties	15.506
Flankerend beleid (studiereis)	18.703
Art Amsterdam	9.262
Magazine DH//	32.238
Aanmoedigingsprijzen	4.552
	175.258
Vervallen subsidietoekenningen vorige boekjaren	
SPOT subsidies	-17.494
PRO subsidies	-2.900
	-20.394
Totaal Voorwaardenscheppend beleid	937.683

Specificatie Activiteitenlasten materieel Inhoudelijk beleid

Inhoudelijk beleid algemeen

Algemene kosten	13.452	
PR, promotie	9.873	
Informatie voorziening	13.766	
Bibliotheek	15.390	
Educatie, CKV	10.006	
Algemene presentatiekosten	9.005	
		71.491

Thema's

nu monument

Juliana Monument		752
Thorbecke Monument		1.178

Foodprint

Algemene kosten	3.419	
Communicatie	8.872	
'Living remains' – Raul Ortega Ayala	41.407	
'Voedsel in de Stad'	7.367	
'Eetbaar Park' – Nils Norman	49.532	
symposium	15.008	
'Foodscape Sch.' - Debra Solomon	27.500	
Najaarsprogramma	5.794	
Overige	1.888	
		160.786

Upcycling

'Up to you'		47.743
-------------	--	--------

Referenten

Luc Deleu	23.862	
Hans van Houwelingen	250	
		24.112

Specificatie Activiteitenlasten materieel Inhoudelijk beleid

Projecten

KOR Classic

Onderzoek en research:	395	
Beeldengalerij/Sokkelproject	58.242	
Kunst bij Scholen	116.500	

Collectie Den Haag

James Turrell – Hemels Gewelf	16.357	
Haagse Beek	1.763	
Begraafplaats Ter Navolging	-1.488	
		16.632

Architectuur

Nulmeting Stedenbouw	3.957	
UAR	559	
Stadsgids Scheveningen	10.007	
Dag van de Architectuur	9.664	
Architectuurlezingen	2.834	
Binck Café	10.785	
ADHD	6.016	
		43.822

20-jarig bestaan Stroom 2010

Nieuwjaarsborrel	23.809	
LOKO10	31.000	
		55.879

Overige projecten en activiteiten

Presentaties foyer/bibliotheek	896	
The New Horizon – Emre Hüner	50.317	
Test Assembly	48.281	
Rafael Zarka 2011	3.165	
Kunstenaarslezingen	3.536	
The Knight's Move	9.954	
Boek / dvd presentaties	1.665	
		117.813

Totaal Inhoudelijk beleid		715.345
---------------------------	--	---------

Stroom in het nieuws 2010

Januari

Thom Vink: geobsedeerd door plattegronden en patronen

Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
1 januari

Thom Vink: Weblog op maandag: April Cream, Wicked Lady, Smooth Rose

Kunstbeeld website
Roos van Put
11 januari

Kunstsector: we doen het goed

AD-Haagsche Courant
12 januari

Foodprint: Landschap en architectuur deel 1: Park Supermarkt

de Architect
22 januari

Kritiek op plan cultuurpaleis

AD-Haagsche Courant
Herman Rosenberg
26 januari

Opening "Up to You" door Mels Crouwel

Architectuur.org
30 januari

Foodprint Stadsgids Den Haag & The Hungry City

Topos
januari #1

Foodprint Voedsel voor de stad

Groen Den Haag
Wendy Hendriksen
Winter #2

Radical Autonomy

Flash Art
François Aubart
januari-februari

Stroom kent kunstenaars-subsidies toe

De Witte Raaf
januari-februari

Foodprint: Het Zuiderpark als voedingsbodem

Branding
januari-maart

Februari

Beelden moeten blijven

AD-Haagsche Courant
Herman Rosenberg
11 februari

Mogelijk toch beelden Grote Markstraat

AD-Haagsche Courant
12 februari

Foodprint: Films over voedsel

Zuivelzicht
18 februari

Foodprint: Een verse tilapia uit de Haagse tuinvijver

AD-Haagsche Courant
Evelien Baks
20 februari

Up to You: Drie kunst-disciplines bij elkaar

Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
26 februari

Radical Autonomy

ArtPress
Jean-Marc Huitorel
februari

Maart

Up to You: Never trust a hippie

ArchiNed
Sabien Teulings
1 maart

Up to You: De toekomst is aan u

<H>ART
Lilian Bense
4 maart

Foodprint: Hoe smaakt Nederland straks

Trouw
Kees de Vré
5 maart

Foodprint: Park Supermarkt

LLiNK Radio
7 maart

Hoogdrempelige participatie in Up to You

Metropolism.com
Alexander Mayhew
9 maart

April

Interview met David Bade

NPS Kunststof TV
Joost Karhof
4 april

Bade kent geen genade

<H>ART
Lilian Bense
22 april

Emre Hüner: Historiserende horizonten

Den Haag Centraal
Egbert Faassen
23 april

Cyprien Gaillard: New Romantic

Frieze
Jonathan Griffin
april

Solotentoonstelling Emre Hüner bij Stroom

De Nieuwe K
april

Mei

Is er kunst in de krachten: Den Haag Zuid West

Den Haag Frontaal TV
3 mei

Emre Hüner: Terug naar de toekomst van 1932

NRC Handelsblad
Sandra Smalenburg
7 mei

David Bade workshops: Chill! Mijn eigen hangplek

AD Haagsche Courant
Anne Marie van Capelle
15 mei

Is er kunst in de krachten: De Schilderswijk

Den Haag Frontaal TV
17 mei

James Turrell: Haagse X-Files: G16, Dag in de Branding

NL70
Jainy Gans
26 mei

Heroverweging Haags beleid beeldende kunst

Den Haag Centraal
Theo Monkhorst
28 mei

Thom Vink: From Threshold to Threshold.

Art Papers
John Gayer
mei-juni

Juni

Opmaat voor draconische bezuinigingen?

Den Haag Centraal
Joop van der Waart
11 juni

Heroverweging Den Haag Centraal

Lex Plompen
11 juni

European debat: Het bloemkolenimage is onterecht

De Volkskrant
Bob Witman
11 juni

Stroom heeft geleid tot een boeiende kunststad

Den Haag Centraal
Eelco van der Lingen
18 juni

Dag van de Architectuur 2010: Architectuur ontdekken op de fiets

Den Haag Centraal
25 juni

Verdichten gaat ook om bijdrage aan leefbaarheid

NovaTerra/Speciale Editie
Corine Keus en Nanne Verbruggen
juni

Juli

Test Assembly

NRC Handelsblad
2 juli

European debat: Collectiviteit waar niemand last van heeft

ArchiNed
Eireen Schreurs
12 juli

Foodprint: Stedelijke vormen van landbouw

de Architect
Sander Woertman
juli-augustus

James Turrell: Geslaagde Haagduinwandeling

Branding
juli-september

Foodprint: Permacultuur in het park

Branding
juli-september

Augustus

Jill Magid:

I Can Burn Your Face

De Groene Amsterdammer
Katrien Otten
5 augustus

Foodprint: Eetbaar Park mag vijf jaar lang groeien en bloeien

Den Haag Centraal
Hans Smit
20 augustus

Test Assembly

Trendbeheer
Eelco van der Lingen
23 augustus

September

Foodprint: Living Remains

NL 70
1-14 september

Stroom in het nieuws 2010

Foodprint: Eten is niet langer een pakje openen

De Pers
Maaïke Boersma
2 september

Foodprint: Nachtelijke kunst en cocktails

nrc.next
Drees Kooren
3 september

Foodprint: Stadsboer oogst op het balkon

De Volkskrant
Marc van den Eerenbeemt
15 september

John Wayne te paard

AD-Haagsche Courant
Frank Jansen (foto)
30 september

Foodprint: Stroom haalt energie uit eten

Bouillon blog
september

Oktober

Foodprint & Knight's Move: Fritz Haegs aanval op de front lawn

ArchiNed
Piet Vollaard
11 oktober

Foodprint & Knight's Move: Moestuin bindt de buurt

Trouw
Kees de Vré
15 oktober

Foodprint: Symposium en opening Eetbaar Park

De Groene (website)
19 oktober

Foodprint: Eigen appel-oogst uit de Schilderswijk

Stadskrant
20 oktober

Foodprint: Eetbaar Park

De Posthoorn
20 oktober

Foodprint: Eetbaar Park in Zuiderpark

TV West Nieuws
Nawal Bakkali
21 oktober

Foodprint: Lekker! Een dagje uit naar het eetbaar park

De Posthoorn
27 oktober

Foodprint: Eetbaar park in Den Haag

Tuin & Landschap
28 oktober

Foodprint: Eten als Einde: geen rouwkost maar troostvoedsel

Den Haag Centraal
Babeth Knol
29 oktober

Foodprint: De gelukkige eetblogger

Vrij Nederland
Klary Koopmans
30 oktober

John Wayne in Wateringse Veld

Escamp Journaal-RTV
Discus
30 oktober

Foodprint

Branding
1 okt.-31 dec.

Foodprint: Park Supermarkt. Voedsel en recreatie in Metropolitan Parken

S+RO Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening
2010 #05

Foodprint: Raul Ortega Ayala

Kunstbeeld
Roos van der Lint
oktober

Foodprint: Eetbare tuin is geen ontwerpogave

Blauwe Kamer
Martin Woestenburg
oktober

November

Foodprint: Eetbaar Park

Den Haag Frontaal TV
1 november

John Wayne in Wateringse Veld

The Hague Expats TV
2 november

Foodprint: Muzikale Allerzielen op begraafplaats

AD Haagsche Courant
3 november

Foodprint: Gebouw verwarmd door hoop eigen shit

hetkanWel.nl
Rozemarijn van West
4 november

Foodprint: Eetbaar Park

The Hague Expats TV
7 november

Presentatie nieuwe stadgids 'SCH Forever'

De Scheveningsche Courant
24 november

Foodprint: Eetbare tuin in het Zuiderpark

Escamp Journaal-RTV
Discus
27 november

Foodprint: Goed voorbereid de crisis in

ArchiNed
Floor Tinga
29 november

Fiets&Stal: Sjieke Stal – Kunst in gebruik

Vogelvrije Fietser
Suzanne Brink
november-december

December

LOKO10: Als een feniks uit de as

Kunstbeeld.nl
Floor Tinga
7 december

LOKO10: Omarmen van leegte

IKC RO
Floor Tinga
7 december

LOKO10: Als een feniks uit de as

IKC RO
Floor Tinga
7 december

Mysterieuze John Wayne te paard

AD Haagsche Courant
Jacques Zorgman (foto)
9 december

LOKO10: Omarmen van leegte

Ruimtevolk.nl
Floor Tinga
10 december

LOKO in town: kunst en monumenten in de veranderinge stad

Metropolis M.nl
Rogier Brom
14 december

Foodprint: Eetbaar Park Bedrijventerrein/Stedelijk Interieur/Vitale Stad/Water

Wonen Projecten
31 december

LOKO10: Zee van leegstand

SMAAK
Floor Tinga
December #49

Foodprint: Voeten in de modder

Metropolis M
Ine Gevers
december 2010-
januari 2011

Foodprint: Fascinerende Foodprints. Den Haag antwoordt

magistraal op al het eet-evenementengefrutsel

Bouillon! Magazine
Will Jansen m.m.v.
Drees Koren
Winter 2010

Colofon

Redactie: Stroom Den Haag

Fotografie: Richard Brouwer, Arnoud Dijkstra, Michaela Dvorakova, Eveline van Egdom, Damian Griffiths, Marc Heeman, Iona Hoogenberk, Rob Kollaard, Alon Levin, André P. Meyer, Navid Nuur, Raul Ortega Ayala, Gert Jan van Rooij, Mylene Siegers, Gerrit Schreurs, Mariken Straat, Karin Vaneker, Eric de Vries en Stroom Den Haag.

Tentoonstelling One on One, Brno **Hard water** Zeger Reyers

Ontwerp: Thonik, Amsterdam

Druk: Ando, Den Haag

Oplage: 600

Afbeeldingen omslag, Buitenzijde (v.l.n.r.): Up to You, Navid Nuur / Melting Pots, Raul Ortega Ayala / Living Remains, Raul Ortega Ayala **Binnenzijde (v.l.n.r.):** OpenStructures, Thomas Lommée / Aanmoedigingsprijs, Iona Hoogenberk.

Stroom Den Haag

Hogewal 1 – 9
NL-2514 HA Den Haag
www.stroom.nl

T +31(0)70 365 8985
F +31(0)70 361 7962
info@stroom.nl

